

Kirkko ja kommunismi dialogissa

Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemykset
hänen kirjallisen tuotantonsa valossa

Taneli Hassinen
Käytännöllisen teologian maisterintutkielma
Helsingin yliopisto
Helmikuu 2020

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tdk		Laitos – Institution Käytännöllinen teologia
Tekijä – Författare Taneli Hassinen		
Työn nimi – Arbetets titel Kirkko ja kommunismi dialogissa – Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemys hänen kirjallisen tuotantonsa valossa		
Oppiaine – Läroämne Käytännöllinen teologia		
Työn laji – Arbetets art Maisteritutkielma	Aika – Datum 3.2.2020	Sivumäärä – Sidoantal 52+6
Tiivistelmä – Referat <p>Kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksissä tapahtui sodan jälkeisinä vuosikymmeninä paradigmaattinen muutos. Asevelipapisto oli sodan aikana rintamalla herännyt kirkon sosiaaliseen vastuuseen. Samaan aikaan suomalaisessa yhteiskunnassa alettiin vahvistaa sosiaalisia turvaverkkoja, joten kirkon painopisteen siirtyminen kulki luontevasti muun yhteiskunnallisen kehityksen rinnalla.</p> <p>Uudenlaiset kulttuuriset ilmiöt, kuten 1960-luvun uusvasemmistolainen nuorisoradikalismi, haastoivat yhteiskunnan vakiintuneet instituutiot, kirkko niiden mukana. Kirkko- ja yhteiskuntakeskusteluun osallistuttiin aktiivisesti. Keskeisiä kirkollisia keskustelijoita olivat muun muassa arkkipiispa Martti Simojoki ja professori Osmo Tiililä sekä Kotimaa-lehden päätoimittajana 1.1.1969 aloittanut Leino Hassinen. Hän oli julkaissut kristinuskon ja kommunismin välistä suhdetta käsittelevän synodaalikirjan sekä kirkkonäkemyistä käsittelevän pamfletin.</p> <p>Tutkielman tutkimuskysymys on: Mikä on Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemys hänen kirjallisen tuotantonsa valossa? Tutkielman ajallinen ja sisällöllinen fokus on 1960- ja 1970-luvun taitteeseen liittynyt keskustelu kirkon ja muun yhteiskunnan välisestä suhteesta. Sisällön- ja kehysanalyysit tarjoavat työkalut peilata Kotimaa-lehden pääkirjoitusten kannanottoja Hassisen muuhun kirjalliseen tuotantoon. Lisäksi aikalaisten näkemykset muodostavat kontekstin Hassisen kannanotoille. Teoreettisena kehiksenä on rekognitio- eli tunnustusteoria.</p> <p>Hassisen ajattelun kehityksessä eri vuosikymmenillä voidaan ihmiskuvan ihanteena tunnistaa Jumalan edessä yhteiskunnallisesti vastuullinen ihminen, jonka tehtävänä on toimia eriarvoisuuden poistamiseksi. Lisäksi Hassinen näkee ihanteena Jumalan mielenmukaisella tavalla järjestetyn yhteiskunnan, joka jakaa hyvinvointia ja varallisuutta oikeudenmukaisesti. Hassisen mukaan Lutherin toiminta 1500-luvulla antoi tälle tärkeän esikuvan samalla, kun Luther uudisti kirkon teologisia fundamentteja ja seurakuntaelämää käytännön tasolla. Hänen tähän liittynyt lisensiaatintutkielmansa kytkee hänet lundilaisiin teologeihin.</p> <p>Hassinen pitää selkeästi jumalanpalvelusta seurakunnan elämän ytimenä ja aarreaittana. Hassisen näkemyksen mukaan jumalanpalveluselämän tehtävänä on varustaa seurakuntalaiset palvelemaan yhteiskuntaa omalla paikallaan. Kirkko instituutiona edustaa kristillistä uskoa yhteiskunnan keskellä ja käy aktiivista keskustelua yhteiskunnassa. Tässä ajattelussa Hassinen sai tukea Simojoen vaalimasta kansankirkkoajattelusta. Tiililän yksilön pelastusta sekä kirkkoa vain uskovien yhteisönä korostaneita näkemyksiä Hassinen selvästi vierasti ja myös ilmaisi sen sekä kirjoissaan että pääkirjoituksissaan.</p> <p>Hassisen näkemys kirkosta ja yhteiskunnasta näyttää olevan se, että yksilö on toimintakykyinen sekä parhaalla tavalla ja oikeudenmukaisesti resursoitu osana institutionalisoitunutta yhteisöä. Hänen ajattelussaan nousee vahvasti esiin instituutioiden keskinäinen tunnustaminen. Kristinuskon ja kommunismin välisessä vuorovaikutuksessa hän nostaa esiin molempien ideologioiden pitkälle yhteisen ideaalin resurssien oikeudenmukaisesta jaosta. Kumpaakin ideologiaa hän kuitenkin kritisoi niiden kyvystä ja halusta toteuttaa omia ihanteitaan. Kirkon hän soisi ottavan johtavan yhteiskunnallisen roolin.</p>		
Avainsanat – Nyckelord kristinuskon, kirkko, kristillinen kirjallisuus, kommunismi, sosialismi, yhteiskunta, talousjärjestelmät, tunnustaminen (filosofia), sisällönanalyysi, kehysanalyysi, radikalismi, pääkirjoitukset, lundilaisuus		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampanuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

Sisällys

1 Johdanto	1
1.1 Yhteiskunnallinen tilanne 1960–1970-luvuilla kirkon näkökulmasta.....	1
1.2 Leino Hassinen kirkollisena ja yhteiskunnallisena keskustelijana	3
1.3 Aiempi tutkimus 1960–1970-lukujen kirkollisten vaikuttajien kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksistä	5
1.4 Osmo Tiililä yksinäinen uskon puolustaja.....	6
1.5 Martti Simojoki kansankirkon puolestapuhuja.....	10
1.6 Kotimaa kristillis-yhteiskunnallisena sanomalehtenä	14
2 Tutkimustehtävä, lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmät	17
2.1 Tutkimuskysymys.....	17
2.2 Lähteet, tutkimuksen validiteetti ja eettiset pohdinnat.....	17
2.3 Sisällönanalyysi ja kehysanalyysi tutkimusmenetelminä	19
2.4 Rekognitio teoreettisena kehystenä kristinuskon ja kommunismin dialektiikalle	21
3 Leino Hassisen kirkkonäkemys	24
3.1 Johdanto Leino Hassisen kirkkonäkemyseseen.....	24
3.2 Nyt on kirkon aika	26
4 Leino Hassisen yhteiskuntanäkemys.....	32
4.1 Johdanto Leino Hassisen yhteiskuntanäkemyseseen	32
4.2 Kristinuskon ja marxilaisuuden ideologinen sukulaisuus	33
4.3 Kristinuskon ja kommunismin – ideologiat ihmis- ja yhteiskuntanäkemysten perustana	35
4.4 SKDL ja kommunistit kristillisen yhteiskuntanäkemysten ideologisena haastajana Suomessa.....	41
5 Leino Hassisen synteesi yhteiskuntanäkemystä kristillisen maailmankuvan pohjalta ...	43
5.1 Oikeudenmukainen yhteiskunta kristillisen sanoman pohjalta	43
5.2 Kirkon ja kristinuskon rooli yhteiskunnallisena vaikuttajana	45
6 Johtopäätökset	47
6.1 Etsimässä kirkon roolia yhteiskunnan murroksessa	47
6.2 Sisällönanalyysillä ja rekognitiolla ymmärrystä kirkosta ja yhteiskunnallisista ideologioista.....	48
6.3 Institutionalisoitunut kirkko kohtaa yhteiskunnan.....	49
6.4 Punainen lanka ideologisten ristiyhteyksien keskellä	50
Lähteet ja kirjallisuus	53
Lähteet	53
Kirjallisuus	54

1 Johdanto

1.1 Yhteiskunnallinen tilanne 1960–1970-luvuilla kirkon näkökulmasta

Poliittiset ja uskonnolliset liikkeet ovat ilmentymiä pitkistä, monimutkaisista prosesseista, joista osa on selvästi näkyviä ja dokumentoituja prosesseja, osa puolestaan vaikeammin havaittavia, monimutkaisia ihmisten sekä ihmisryhmien sisäisiä ja välisiä prosesseja. Poliittiset ja uskonnolliset liikkeet muokkaavat elämänpiiriinsä kuuluvia instituutioita ja saadessaan hegemonian ohjaavat näiden instituutioiden toimintaa yhteiskunnassa. Instituutiot ovat keskinäisessä vuorovaikutuksessa, ja konfliktitilanteissa ne mittelevät keskinäisestä painoarvostaan. Demokraattisella päätöksenteolla toimivassa yhteiskunnassa valta perustuu suoremmin tai epäsuoremmin kansalaisten kollektiiviseen tahdonilmaisuuksiin, mikä jäsentyy muun muassa erilaisten poliittisten ja uskonnollisten kansalaisliikkeiden vaikuttamisen kautta.¹

Kehityshistoriassa voidaan tunnistaa murroskohtia, joilla on ollut suurempi vaikutus kuin toisilla, mutta kehitys on aina erilaisten kehitysjuonteiden jatkumo niin politiikassa kuin uskonnossakin. Suomalaisessa yhteiskunnassa toinen maailmansota muodosti yhden paradigmaattisen muutoskohdan poliittisessä ja uskonnollisessa kehityksessä. Sodan jälkeisen kehityksen juuret ovat luonnollisesti paljon kauempana historiassa.²

Yhteiskunnallinen murros, ja uusvasemmistolainen nuorisoradikalismi sen yhtenä merkittävänä ilmentymänä, oli 1960–1970-luvuilla Suomessa voimakasta. Suomi liittyi näin myös muualla länsimaissa tapahtuneeseen liikehdintään, joka ei rajoittunut pelkästään nuorisoon ja opiskelijoihin, vaan nosti yhteiskunnalliseen keskusteluun ihmisten suhteen yhteiskunnan hegemonisiin instituutioihin laajemminkin. Muiden yhteiskunnallisten instituutioiden ohella myös kirkko instituutiona, Suomessa evankelis-luterilainen kirkko (tässä tutkielmassa ”kirkko” viittaa aina Suomen ev.lut. kirkkoon), tuli haastetuksi. Kirkkoon kuului vielä tuolloin yli 90 prosenttia suomalaisista, ja kirkko oli monin tavoin kudottuna osaksi suomalaisen yhteiskunnan arkea poliittista päätöksentekoa myöten.³

Kirkko oli haastettuna myös sisältä päin, kun sekä relevantti akateeminen yhteisö että herätysliikkeet korostivat omia teologisia ja kirkkonäkemykseen liittyviä tulkintojaan. Yhtäältä yhteiskunnallinen keskustelu äärimmillään kyseenalaisti kirkon olemuksen ja opetuksen sekä kirkon yhteiskunnallisen roolin sen ulkopuolelta käsin. Toisaalta kirkon

---

¹ Jalovaara 2011, 11–18.

² Jalovaara 2011, 11–18.

³ Jalovaara 2011, 62–69, 79–82.

sisällä käytävä keskustelu haastoi kirkon uskonkäsitteet sekä tavan elää universaalia uskoaan ja kutsuaan todeksi. Näin siis ajan yhteiskunta- ja kirkkonäkemykset kietoutuivat toisiinsa, mikä heijastui keskusteluun kristillisessä mediassa, joista Kotimaa-lehti (myöhemmin pelkästään ”Kotimaa”) toimi selkeimpänä ja arvovaltaisimpana foorumina.⁴

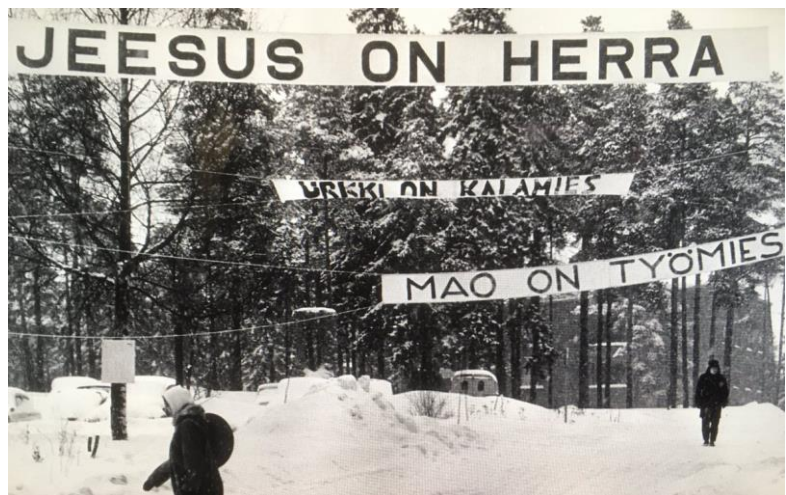
Vuoden 1966 eduskuntavaaleja pidettiin protestivaaleina, jolloin poliittisissa voimasuhteissa tapahtui voimakas siirtymä oikealta vasemmalle. Vuoden 1970 eduskuntavaaleja edelsi aktiivinen yhteiskunnallinen sekä kirkon asemaa koskenut keskustelu, johon Kotimaa osallistui vuoden 1969 alussa päätoimittajana aloittaneen Leino Hassisen johdolla.⁵ Hassinen oli kirjoittanut 1960-luvun lopulla kirjat sekä kristinuskon ja kommunismin suhteesta että kirkkonäkemyksestä.⁶

Tarkastelun ajanjaksolle ajoittuu muun muassa 1960-luvun lopun ja 1970-luvun opiskelijaliikehdintä, josta vahvin muistijälki itselleni on jäänyt Otaniemen kappelin tuhopoltosta vuonna 1976 eli rajuimman radikalismien muutoin yhteiskunnassa jo laannuttua. Leino Hassinen toimi Otaniemessä korkeakoulupastorina (1959–1966). Otaniemen

kampuksella poliittiset ja uskonnolliset jännitteet olivat arkipäivää. Otaniemen kappelia tukikohtanaan pitänyt – ja edelleen pitävä – kristittyjen opiskelijoiden yhdistys Ristin Kilta oli 1960-luvun lopulla virittänyt kadun yli suuren banderollin, johon oli kirjoitettu suurin kirjaimin:

”Jeesus on Herra”. Seuraavana yönä joku oli laittanut

banderollin alapuolelle toisen lakanan, jossa luki: ”Mao on työmies”. Sitä seuraavan yön aikana oli ilmestynyt vielä uusi banderolli tekstillä: ”Urkki on kalamies”.⁷ Urkki viittasi silloiseen tasavallan presidenttiin Urho Kekkoseen. Yhteiskunnallis-uskonnollista keskustelua siis käytiin innokkaasti, lisättynä ripauksella teekkarihuumoria.

Kuva 1 Otaniemen teekkarikylässä käytiin uskonnollis-yhteiskunnallista keskustelua banderollien avulla vuoden 1969 alussa. Kuva: HS/1969

⁴ Heikkilä 1980, 245–247.

⁵ Jalovaara 2011, 115–125.

⁶ Hassinen 1967; Hassinen 1969.

⁷ Ristin Kilta 1987, 46.

1.2 Leino Hassinen kirkollisena ja yhteiskunnallisena keskustelijana

Vuoden 1969 alussa päätoimittajana aloittanut Leino Hassinen (1924–2015) osallistui aktiivisesti sekä kirkko- että yhteiskuntanäkemyistä koskevaan keskusteluun. Tutkielman kohteena oleva pääasiallinen aineisto sisältää Kotimaa-lehden kirkko- ja yhteiskuntanäkemyistä koskevia pääkirjoituksia vuosilta 1969–1970 sekä kaksi Hassisen kirjoittamaa kirjaa: *Nyt on kirkon aika* ja *Kristinusko ja kommunismi*. Ensimmäinen on vuodelta 1969 oleva pamfletti, jossa Hassinen analysoiden kuvaa näkemyksensä erilaisista Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa tuolloin tunnistamistaan kirkkonäkemyksistä. Analyysin jälkeen hän esittää oman kirkkonäkemykseensä liittyvän ohjelmajulistuksensa. Jälkimmäinen kuvaa kristinuskon ja kommunismin välistä dialogia. Karl Marxin (1818–1883) ja marxilaisuuden juutalais-kristillisten juurien vuoksi Hassinen haastoi kristittyjä asettumaan ideologiseen keskusteluun ekumenian hengessä. Tarkastelussa ovat siis kirkon merkitys yhteiskunnallisena toimijana sekä yksilöiden uskonnollisena yhteisönä ja kokemuksena erilaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa. Nämä teokset muodostavat myös kehyksen, jota vasten tässä tutkielmassa tarkastellaan Kotimaan kannanottoja kirkon ja muun yhteiskunnan välisiin suhteisiin. Lisäksi Leino Hassinen kirjoitti 1980- ja 1990-luvuilla kirjat, joissa hän käsittelee sekä yhteiskunnallisia kysymyksiä että kirkkonäkemyistä.⁸

Voidakseen ymmärtää Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyistä on tarpeen tarkastella lyhyesti hänen henkilöhistoriaansa. Hassinen syntyi Sortavalassa 30.6.1924 kauppiaan perheeseen. Sortavala oli Hassisen nuoruudessa monen uskonnollisen toimijan keskuspaikka. Ortodoksisen kirkon kirkollishallitus sijaitsi Sortavalassa, ja tietysti Valamon luostari oli lähellä ja huokui vaikutustaan alueelle. Suomen Sisälähetysseuran raamattutalo, jossa painettiin valtaosa Suomen Raamatuista, sijaitsi niin ikään Sortavalassa. Laatokan-Karjalassa vaikutti herätysliikkeistä vahvimmin renkvistiläisyys. Sortavalassa oltiin hyvin tietoisia kommunistisen Neuvostoliiton naapuruudesta, joka sitten talvisodan myötä muuttui vihollisuudeksi. Leino Hassinen seurasi 2.2.1940 pommitusten aikana kotitalon ullakon ikkunasta, kuinka pommit puhkoivat Sortavalan maaseurakunnan kirkon peltikaton ja sytyttivät pyhätön tuleen. Evakkoon kaupungista lähdettiin kahdesti sotien aikana.⁹

Hassinen opiskeli teologiaa Helsingin yliopistossa sodan jälkeisinä vuosina ja vihittiin papiksi 9.1.1949. Tampereella. Pian teologian opintojen, pappisvihkimyksen ja lyhyen nuorisopastorin pestin jälkeen Leino Hassinen muutti perheineen Lundiin Ruotsiin, mistä käsin hän suoritti opintoja myös Tübingenin yliopistossa Saksassa. Lundissa hän suoritti

---

⁸ Hassinen 1967, 1969; Jalovaara 2011, 101–210.

⁹ Hassinen, T 2015.

teologian lisensiaatin tutkinnon 1954. Lisensiaattityössään Hassinen käsitteli Lutherin näkemyksiä taloudellisista kysymyksistä. Kiinnostava näkökulma on pohtia sitä, rakensiko Hassinen Lutherin teologiaa apuna käyttäen ajatteluaan ohjanneen kokonaisvaltaisen näkemyksen Jumalasta ja ihmisestä paratiisissa sekä Jumalan, ihmisen ja luomakunnan välisestä triangelistä syntiinlankeemuksen jälkeen.¹⁰

Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemykset ja julkiset kannanotot perustuvat dialektiseen pohdintaan, jossa eri instituutioiden vaikuttamispyrkimykset ja niiden synnyttämät reaktiot muodostavat erilaisia vuorovaikutuksellisia rakenteita. Kirkkojen ja yhteiskuntien todellisuus elää näiden rakenteiden keskellä. Sen vuoksi hyödynnän teoreettisena kehyksenä rekognitio- eli tunnustusteoriaa, joka on yksilöiden ja yhteisöjen välisen valta-aseman ja vuorovaikutuksen analysoinnin kannalta keskeinen. Kaikki vuorovaikutus perustuu tunnistamiseen ja tunnustamiseen tai niiden kieltämiseen.

Asetan Hassisen keskustelijana aikalaisten, keskeisten kirkollisten vaikuttajien kontekstiin ja suhteutan Hassisen käsitykset muuhun kirkon yhteiskunnallista asemaa koskeneeseen keskusteluun. Keskeisin kirkollinen vaikuttaja tarkastelujaksolla oli Turun ja Suomen arkkipiispana 1964–1978 toiminut Martti Simojoki (1908–1999). Simojoki korosti luterilaisen kirkon kansankirkollista ja ihmisläheistä luonnetta. Simojoki osallistui arkkipiispakaudellaan myös keskusteluun kristinuskon ja marxilaisuuden välisestä suhteesta ja kirkon yhteiskunnallisesta roolista.¹¹ Simojoki oli kirkollisena johtajana sovintoon pyrkivä reaalipoliitikko osallistuen kirkolliskokousedustajana muun muassa kirkkolain uudistamiseen.¹²

Aikalaisia edustaa tutkielmassani myös Helsingin yliopiston pitkäaikainen (1942–1967) dogmatiikan professori Osmo Tiililä (1904–1972). Osmo Tiililän kirkkokritiikki huipentui hänen eroamiseensa pappisvirasta toukokuussa 1961 ja luterilaisesta kirkosta marraskuussa 1962.¹³ Tiililän mielestä kirkko oli muuttumassa ”jonkinlaiseksi maallisen yhteishyvän järjestöksi”.¹⁴ Merkittävän pohjan Tiililän ratkaisuille muodosti 1950-luvun alussa sosiaalisesta kansankirkkotulkinnasta käyty keskustelu, jossa erityisesti kirkon sosiaalista vastuuta korostanut kirkkoherra Erkki Niinivaara ja herätyskristillisyyttä puolustanut Tiililä asettuivat vastakkain. Hän riitautui myös muun muassa arkkipiispa Simojoen kanssa.

---

¹⁰ Suomen teologit 1999, 148; Hassinen 1954.

¹¹ Seppo 2015, 131.

¹² Heikkilä & Heininen 2017, 191; Seppo 2015, 18–21.

¹³ Junkkaala 2004, 605–606.

¹⁴ Junkkaala 2004, 593.

Hassinen puolestaan arvosteli voimakkaasti Osmo Tiililän kirkkonäkemystä ja hänen kirkosta eroamistaan.¹⁵

Tutkielman ajallinen fokus on 1960- ja 1970-luvun taitteessa, jolloin kirkon ja muun yhteiskunnan välisiin suhteisiin liittynyt keskustelu oli kiihkeää ja usein myös kyseenalaistavaa. Hassisen ajattelun pitkäikäistarkastelun vuoksi hyödynnän hänen kirjallista tuotantoaan referenssinomaisesti myös 1950-, 1980- ja 1990-luvuilta. Sisällönanalyysi tarjoaa työkalut peilata Hassisen kirjoissa olevaa ajatuksen logiikkaa, jotka ilmenevät myös Kotimaan pääkirjoitusten kannanottoina. Lisäksi aikalaisten näkemykset muodostavat kontekstin Hassisen kannanotoille. Tutkimus muodostaa siten kolmen kehän välisen dialogin: 1) Hassisen kirjojen kirkko- ja yhteiskuntanäkemystä linjaavat kannanotot, 2) pääkirjoitusten ja Hassinen muun kirjallisen tuotannon välinen dialogi sekä 3) Hassisen ajattelu suhteessa aikalaisten kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksiin kirkkohistoriallisessa kontekstissa.

1.3 Aiempi tutkimus 1960–1970-lukujen kirkollisten vaikuttajien kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksistä

Ville Jalovaara on tutkinut kirkon ja politiikan välisiä suhteita kirjassaan *Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982*. Hän hyödyntää runsasta Kotimaassa julkaistua aineistoa tarkastellessaan kirkon ja poliittisten instituutioiden välisiä suhteita. Jalovaara tunnistaa keskeiset yhteiskunnalliset asetelmat, joissa kirkolla oli monitahoinen rooli. Erityisesti kirkon ääntä käytti silloinen piispakunta.¹⁶

Myös Pekka Niiranen on tutkinut kirkon ja presidentti Urho Kekkosen välisiä suhteita. Jalovaaran ja Niirasen tutkimukset valottavat kirkon yhteiskuntasuhteita pidemmältä ajanjaksolta, mikä auttaa linkittämään tämän tutkielman tutkimusajanjakson laajempaan jatkumoon. Kirkkonäkemystä on julkaistu useita tutkimuksia. Lisäksi aihetta on käsitelty muun muassa piispojen elämäkerroissa. Olen kuitenkin tämän tutkielman taustoittamiseksi valinnut muutamaa keskeistä kirkollista aikalaisvaikuttajaa koskevaa tutkimusta, mikä auttaa suhteuttamaan Hassisen kirkkonäkemystä.¹⁷

Martti Simojoen (1908–1999) kirkkonäkemystä on tutkinut muun muassa Juha Seppo teoksissaan *Arkkipiispan aika – Martti Simojoki I–II*. Näistä jälkimmäinen kuvaa tämän tutkielman ajanjaksoa. Lisäksi Esko Ryökäs tarkastelee väitöskirjassan *Kansan valta Suomessa ja kansankirkossa – Martti Simojoki suomalaisen kirkkonäkemysten*

---

¹⁵ Hassinen 1969, 22–25; Heikkilä & Heininen 2017, 170, 193.

¹⁶ Jalovaara 2011.

¹⁷ Niiranen 2000; Jalovaara 2011.

*yhteiskuntariippuvuuden esimerkinä.*¹⁸ Esko Ryökäksen mukaan suomalainen teologinen kirkkonäkemyksen on seurannut suomalaisen yhteiskunnan yleistä aatteellista kehitystä koskien erityisesti kansan asemaa ja kansan valtaa kirkkoinstituutiossa.¹⁹

Professori Osmo Tiililän (1904–1972) laajasta tuotannosta voi tunnistaa useita hänen kirkkonäkemykseensä vaikuttaneita kehityskaaria. Tiililän 1940-luvulta alkaen voimistunut kirkkokritiikki kohdistui ennen muuta kirkon sosiaalista vastuuta korostaneeseen setlementtiliikkeeseen sekä kirkon yhteiskunnallista roolia korostaneeseen niin sanottuun lundilaisuuteen. Osmo Tiililän kirkkokritiikki huipentui toukokuussa 1961 tapahtuneeseen eroon pappisvirasta ja kirkosta marraskuussa 1962. Tiililän mittavan elämäkertateoksen on kirjoittanut teologian tohtori Timo Junkkaala.²⁰

Kotimaan historiasta on vuonna 1980 ilmestynyt Eino Murtorinteen ja Markku Heikkilän kirjoittama historiikki, joka kattaa lehden historian sen perustamisesta vuonna 1905 kirjan julkaisuun asti. Ajanjaksoon sisältyy myös Leino Hassisen päätoimittajakausi. Historiikki taustoittaa siten Kotimaata Hassisen yhteiskunnallisten ja kirkollisten kannanottojen foorumina.²¹

1.4 Osmo Tiililä yksinäinen uskon puolustaja

Osmo Tiililä toimi Helsingin yliopistossa dogmatiikan professorina vuosina 1942–1967. Hänen teologinen kirjallinen tuotantonsa oli mittava. Hän kirjoitti muun muassa systemaattisen teologian keskeisiä akateemisia teoksia, joiden kautta hän osallistui myös sekä suomalaiseen että kansainväliseen keskusteluun kirkkojen roolista ja teologisista linjauksista.²²

Osmo Tiililän kirkkonäkemyksen ankkuroitui tukevasti tunnustuksellisuuteen ja persoonalliseen uskoon asevelipapiston ja niin sanotun lundilaisen teologian vallatessa sijaa luterilaisen kirkon papistossa sodan jälkeisinä vuosina 1940-luvulta 1960-luvulle. Papin henkilökohtaisen uskon merkitystä korostava linjaus kuului jo Tiililän ensimmäisissä teologisen tiedekunnan dekaanina pitämissään publiikkipuheissa. Tiedekunnasta valmistuvia teologeja hän kehotti olemaan Jumalan aseina hengellisen herätyksen syntymisessä.²³

Tiililä koki luterilaisen kirkon papiston kouluttajana olevansa vastuullinen koskien kristinuskon dogmaattisia kysymyksiä. Hän tunnusti kyllä 1950-luvulla käytävissä, kirkon

---

¹⁸ Seppo 2015; Ryökäs 2005.

¹⁹ Ryökäs 2005, 109.

²⁰ Junkkaala 2004.

²¹ Murtorinne & Heikkilä 1980.

²² Junkkaala 2004.

²³ Junkkaala 2004, 382–383.

teologista linjaa koskevilla keskusteluilla eron akateemisen tutkimuksen ja kirkon tunnustuksellisuuden välillä, mutta ei nähnyt niiden välillä välttämätöntä ristiriitaa. Hän kritisoi liberaaliteologista tutkimusotetta, sillä se pyrki hänen mielestään tekemään Jumalan ilmoituksen tyhjäksi. Hän torjui sellaisen teologian, joka tinki kirkon uskon perusteista tieteellisyyteen vedoten.²⁴

Tiililän kirkkonäkemyistä koskevassa ajattelussa ja kirjallisessa tuotannossa käsitellään leimallisesti laitoskirkon ja Kristuksen näkymättömän, pelastetuista jäsenistä koostuvan kirkon eli *ekklesian* eroa. Voimakkaimmin tämä teema nousee esiin Tiililän kirkkonäkemyistä avaavassa, 1964 julkaistussa kirjassa *Sata teesiä kirkosta*. Vaikka hän oli käsitellyt ekklesia-teemaa toimittamassaan *Teologia ja kirkko* -lehdessään jo 1950-luvulla, tässä kirjassa hän selkeästi määritteli näkemyksensä organisoituneen kirkon (kreik. kyrikon) ja Jumalan seurakunnan (kreik. ekklesia) välisestä eroavuudesta. Tämän määritelmän voi nähdä Tiililän toimintaa ja kirkkokriittisiä äänenpainoja voimakkaasti ohjaavana tulkintana 1960- ja 1970-luvuilla.²⁵

Tiililä linjaa kirjassaan, että alkuseurakunta alkoi käyttää itsestään ekklesia-nimitystä kuvatessaan itseään yhteisönä, ei rakennuksena tai organisaationa. Hän kuvaa Raamatusta otetuilla alkuperäiskielen sanojen tulkinnalla, että iankaikkinen ekklesia viittaa Jumalan kansaan, uskoviin, pyhiin, valittuihin, Herran omiin, eläviksi tehtyihin ja taivaallisiin asetettuihin. Tiililä kuvaa ekklesian ja Kristuksen välistä yhteyttä viinipuun runkona, joka on Kristus ekklesian päänä, ja oksina, jotka ovat ekklesian jäseniä, ja heillä on myös keskinäinen yhteys. Tiililä halusi siis tehdä selvän eron Kristuksen ruumiiseen kuuluvien uskovien ja kastettujen mutta hengellisesti kuolleiden välillä.²⁶

Tiililä näkee pohdinnoissaan, että luterilaisen kirkon sekä sen papiston – erityisesti Suomessa ja muissa pohjoismaissa – asema on ongelmallinen. Luterilaisuuden tunnustaessa hengellisen siis yleisen pappouden, pappisvirka ei hänen näkemyksensä mukaan ole tarpeen, eikä Kristus hänen mukaansa asettanut papin virkaa. Vasta kirkkolaitoksen järjestäytyttyä vähin erin yleinen pappuus muuttui viran mukana saatavaksi pappudeksi. Luterilaisen opin mukaan Tiililä ei nähnyt estettä sille, että uskova maallikko suorittaa pyhän kasteen tai jakaa pyhän ehtoollisen. Tiililän mukaan luterilaisessa kirkossa toimitettu sakramentti ei nimittäin toiminut maagisesti vaan edellyttää uskoa. Hän kuitenkin muistutti, kuinka Ruotsin kirkossa 1800-luvun lopulla käyty kiivas keskustelu maallikkojen jakamasta ehtoollisesta osoittaa

---

²⁴ Junkkaala 2004, 415, 420.

²⁵ Junkkaala 2004, 490, 693; Tiililä 1954a, 139–140; Tiililä 1964, 8–16.

²⁶ Tiililä 1954c, 119–125. Tiililä 1964, 8–19; Junkkaala 2004, 509.

luterilaisuuden hataran pohjan näissä kysymyksissä. On tärkeää panna merkille, että tätä kirjoittaessaan Tiililä oli jo muutama vuosi aiemmin eronnut sekä luterilaisen kirkon pappisvirasta että kirkon jäsenyydestä.²⁷

Osmo Tiililän 1960-luvun kirkkonäkemyksen ”kiitoratana” voi perustellusti pitää sekä Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa ja luterilaisten kirkkojen yhteistyössä että kirkkojen ekumeenisessa kanssakäymisessä 1950-luvulla tapahtunutta kehitystä. Tiililä oli vielä 1950-luvulla keskeinen luterilaisen kirkon suomalaisedustaja kansainvälisissä yhteyksissä, muun muassa Luterilaisen Maailmanliiton eksekutiivikomitean jäsen. Hän pohti laitoskirkkojen suurten konferenssien järjestämisen suhdetta määrittelemäänsä todelliseen kristittyjen yhteyteen. Hän ei sinänsä vastustanut kirkkojen välisen yhteistyön esteiden poistamista, mutta ei uskonut varsinaisesti päätöslauselmien synnyttävän Jumalan lasten yhteyttä Pyhässä Hengessä.²⁸

Vuosikymmenen edetessä ja sen lopulle tultaessa Tiililän kirkkonäkemys jyrkkeni. Hän muistutti siitä, että vaikka Jumalan sana ja sakramentit ovat välttämättömät, ne eivät kuitenkaan vielä muodostaneet kirkkoa. Hänen mukaansa kirkkolaitos ja Kristuksen seurakunta sekoitettiin keskenään vahingollisella tavalla antamalla ymmärtää ihmisten kuuluvan pyhien yhteyteen vain kuulumalla laitoskirkkoon. Hän arveli kirkosta eroamisen kasvavan. Tämä arvio perustui siihen, että hänen mukaansa ”todellista elämän leipää” etsivät hakeutuvat kirkon ulkopuolelle vapaisiin suuntiin. Osmo Tiililä pettyi siihen, ettei saanut koottua herätysliikerintamaa lundilaisuutta ja sosiaalista kristillisyyttä vastaan.²⁹

1960-luvun alussa maailma huokui epävarmuutta, mikä Tiililän mukaan johtui kommunismin noususta. Tiililän mukaan kommunismi edusti jumalattomuutta. Tiililä kritisoi nuoren sukupolven halua omaksua uusvasemmistolaisia aatteita, joiden perusteella he polkivat vanhoja arvoja ja suosivat vapaita seksuaalitapoja, kuten avoliittoja, syrjähyppyjä ja vapaata seksiä. Hän paheksui myös joidenkin pappien kiinnostusta uudenlaisia aatteita ja yhteiskuntajärjestystä kohtaan. Tiililän mukaan kirkolla oli nopean yhteiskunnallisen ja ideologisen sekä teknologisen kehityksen keskellä suuret haasteet, mutta kirkko yritti maallistumisen keskellä tarttua yhä tiukemmin niihin tehtäviin, joita yhteiskunnassa hoiti jo jokin muu taho. Hänen mielestään kirkon olisi tullut pysytellä alkuperäisessä tehtävässään, kristinuskon edistämisessä, mutta tässä tehtävässään kirkko oli heikko.³⁰

---

²⁷ Tiililä 1964, 62–55, 133–137; Junkkaala 2004, 509, 593, 605.

²⁸ Junkkaala 2004, 529–530; Tiililä 1954a, 136–138; Tiililä 1954b, 160–161.

²⁹ Junkkaala 2004, 554–555.

³⁰ Junkkaala 2004, 578–580.

Osmo Tiililän kirkkoon kohdistama ankara arvostelu toimittamassaan Teologia ja kirkko -lehdessä 1960-luvun alussa tiukkeni vaatien kirkkoa ja sen pappeja pysymään tunnustuksessa. Hänen mielestään ”teollisuuspappien” kirjoituksissa syrjäytettiin kirkon pääasia, taivaan valtakunnan sanoma. Hän arveli piispojen hiljaisuuden johtuvan valtiokirkkostatuksesta ja ehdotti valtion ja kirkon välisen sidoksen purkamista. Hän syytti muun muassa Tampereen piispa Eelis Gulinia kristinuskon varsinaisen sanoman typistamisestä ihmisarvoon ja ihmisten välisten ristiriitojen parantamiseen. Hän näki Gulinin näkemyksillä suoran yhteyden vuoden 1952 Tampereella pidettyyn pappien synodaalokokoukseen, jossa hänen mukaansa lundilainen teologia teki suuren, aikanaan polemiikkia herättäneen esiinmarssin kirkkoherra Erkki Niinivaaran *Maallinen ja hengellinen* -synodaalikirjan myötä. Niinivaara sai niskaansa Tiililän syytökset kansan harhaanjohtamisesta vielä lähes kymmenen vuotta Tampereen kokouksen jälkeenkin. Tuolloin Helsingin piispana toiminutta Martti Simojokea Tiililä niin ikään syytti Kristuksen ruumiin eli universaalien seurakunnan ja kirkkolaitoksen sotkemisesta keskenään. Kaikki tämä tyytymättömyys johti Osmo Tiililän eroon pappisvirasta toukokuun lopulla 1961 kapitulille osoittamassaan kirjeessä nimettynä synä sireniolais-lundilaista suuntausta, vaikka kirjeenvaihdossa esiintyi – osin ristiriitaisestikin – myös Tiililän henkilökohtaisia syitä.³¹

Pappisvirasta eroamisensa jälkeen Tiililä koki edelleen, että hänen kirkkokritiikkiään ei otettu vakavasti, piispa Martti Simojoen kanssa käymästään kirjeenvaihdosta huolimatta. Vaikka Tiililän kirjeistä nousee periaatteellisten perustelujen lisäksi myös henkilökohtaisia syitä pappisvirasta eroamiselle, Tiililä jatkoi kirkon kritisointia nimenomaan sen maallistumiskehityksestä. Jo puolitoista vuotta myöhemmin, marraskuun alussa 1962 Osmo Tiililä päätti erota myös kirkon jäsenyydestä. Laukaisevana tekijänä olivat *Kotimaan* sekä *Kirkko ja kaupunki* -lehden kirjoitukset Kirkkokansan herätyspäivistä, joilla Osmo Tiililä piti pääesitelmät aiheesta *Jumalan kansan häpeä ja kunnia*. Toisin kuin pappisvirasta eroaminen, hänen kirkosta eroamisensa sai runsaasti julkisuutta sekulaaria mediaa myöten. Lisäksi kirjeenvaihto Tiililän ja kirkon vaikuttajien, erityisesti piispojen kanssa oli vilkasta, ja Tiililän ero herätti teologipiireissä huomiota myös ulkomailla. Monet papit, joiden toimintaa Tiililä oli pitkään arvostellut, eivät tuntuneet ymmärtävän hänen ratkaisuaan. Myös Tiililän ikätoveriteologit ilmaisivat ristiriitaisia tunteitaan vanhan opiskelutoverinsa ja kollegansa päätöksen vuoksi. Kaikesta huolimatta Tiililä koki, että hänen protestiksi tarkoittamansa ero,

---

³¹ Junkkaala 2004, 455–466, 589–594. Sireniolaisuus sai nimensä Kalliola-setlementin perustaneesta Sigfrid Sireniuksesta, joka korosti kristinuskon sosiaaliseen työhön velvoittavaa puolta. Junkkaala 2004, 310–312.

ei herättänyt kirkon päättäjissä sanottavaa suunnan tarkistamisen tarvetta, vaan se kuitattiin lopultakin hiljaisuudella.³²

Kirkon jäsenyydestä luovuttuaan Tiililä jatkoi dogmatiikan professorina ja siis tulevien pappien kouluttajana eläkkeelle jäämiseensä saakka vuonna 1966. Hän oli aktiivinen myös hengellisenä puhujana erityisesti viidettä herätysliikettä lähellä olevissa yhteyksissä, kuten Suomen Raamattuopistolla Kauniaisissa. Hän ei luopunut arvostelemasta kirkon maallistumista tullessa 1960-luvun loppupuolelle ja 1970-luvun alkuun. Ennen kuolemaansa vuoden 1972 joulukuussa hän oli ehtinyt eläkkeellä ollessaan lähentyä roomalais-katolista kirkkoa pitäen sitä monessa suhteessa uskollisempänä kirkon alkuperäiselle sanomalle kuin pohjoismaiset luterilaiset kirkot. Tiililä korosti, että vaikka uskon toteuttaminen voikin elää, ja kristityn pitää myös kantaa sosiaalista vastuuta lähimmäisistään ja maailman ongelmista, uskon kohdetta ei voi eikä saa muuttaa.³³

1.5 Martti Simojoki kansankirkon puolestapuhuja

Martti Simojoki oli vain muutaman vuoden Osmo Tiililää nuorempi. He olivat monessa yhteydessä tekemisissä ja varhaisempina vuosikymmeninä läheiset ystävätkin muun muassa Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa työskennellessään. Tiililän kirkkokritiikki kohdistui lopulta myös Mikkelissä ja Helsingissä piispana sekä arkkipiispana toimineeseen Simojokeen, ja heidän välinsä etäännyivät erityisesti teologisesti. Tiililä korosti teologiassaan yksilön pelastumista ja sen myötä tulevaa muutosta yksilössä ja yhteiskunnassa sekä kirkon ensisijaista tehtävää evankeliumin julistajana, kun taas Simojoki korosti kirkon kansankirkollista roolia, vaikkei hänkään hyljeksinyt ajatusta kristityn hengellisen kasvun merkityksestä. Simojoen kansankirkkonäkemyksiä leimasivat 1960-luvulla moniarvoistuvasta yhteiskunnasta tulevat kirkon uudistuspaineet. Vuosisadan alussa vakiintunut kirkon sisäistä missionaarisuutta painottanut kansankirkkoajattelu antoi tilaa yhteiskunnalliset muutospaineet huomioivalle uuskansankirkolliselle ajattelulle. Merkittävänä ajurina muutoksille oli Suomessa noussut, uusvasemmistolaisuuden taustalla ollut marxilainen aate, jonka edustajat pitivät kirkkoa taantumuksellisenä. Simojokikin joutui arkkipiispana myöntämään kirkollisen demokratian uudistustarpeet.³⁴

Tiililän ja Simojoen näkemyserot koskivat ennen muuta kirkkonäkemyistä, vaikka heillä oli alun perin paljon myös yhteistä kristillisen uskon ydintä koskevaa. Simojoki korosti muun muassa sitä, että kirkon hallinnon tuli tukea jäseniään ”uskoon pääsemiseen” ja ”uskossa

---

³² Junkkaala 2004, 596–598, 605–630.

³³ Junkkaala 2004, 666–667, 743–745.

³⁴ Heikkilä & Heininen 2017, 191, 193; Sorsa 2010, 35–36, 72, 77, 91, 93–94; Ryökäs 2005, 105.

elämiseen”, minkä voi nähdä olleen linjassa myös Tiililän korostusten kanssa.³⁵ Martti Simojoen roolia kansankirkkoajattelussa on pohtinut Esko Ryökäs. Hän on spekuloinut ajatuksella, että Osmo Tiililä olisi valittu piispaksi ja arkkipiispaksi Simojoen sijaan. Ryökäksen mukaan kirkko olisi Tiililän johtamana muistuttanut 1960-luvulla todennäköisesti enemmän 1930-luvun kirkkoa kuin Simojoen linjausten mukaan kehitettynä. Se, että Tiililää ei valittu piispaksi, heijastanee Ryökäksen mukaan ajan ilmapiiriä.³⁶

Martti Simojoki oli Turun ja Suomen arkkipiispana 1960-luvun puolivälin tietämistä aina vuoteen 1978 oltuaan sitä ennen viisi vuotta Helsingin hiippakunnan ensimmäisenä piispana (1959–1964) ja sitä ennen Mikkelin piispana vuodesta 1951 Helsingin hiippakunnan perustamiseen saakka. Ennen piispuuttaan hän johti hetken aikaa Järvenpään seurakuntaopistoa. Hän lukeutui myös niin sanottuihin asevelipappeihin.³⁷

Arkkipiispana Simojoki oli reaalipoliitikko, joka tunsu kirkkonsa hyvin ja pystyi vaikuttamaan asemansa ja karismansa avulla lukuisiin kirkon linjauksiin. Hän osallistui kaikkiin kirkolliskokouksiin vuodesta 1943 lähtien, ja arkkipiispana ollessaan toimi useimpien kirkon keskushallinnon keskeisten toimikuntien puheenjohtajana. Hän oli ennen kaikkea verkostojen rakentaja, joka loi kirkon suhteita muihin suomalaisiin instituutioihin, kuten mediaan ja poliittisiin toimijoihin, sekä kansainvälisiin tahoihin erityisesti ekumenian kontekstissa. Hänellä oli hyvät yhteydet myös Venäjän ortodoksiseen kirkkoon.³⁸

Martti Simojoen linjaus kirkon keskeisimmästä olemuksesta tiivistyi ennen kaikkea kansankirkon käsitteeseen, mitä kuvaa hänen ohjelmajulistuksensa:

[M]eidän on oltava valmiit tekemään kaikkemme, että ’isien kirkko’ voisi olla myös tämän päivän ja tulevaisuuden Suomen kirkko. Siihen vaaditaan asiallista tilanteen tarkastelua, ennakkoluulotonta harkintaa, moraalista rohkeutta, vapautta ihmisten mielipiteistä ja ennen muuta kuuliaisuutta evankeliumin sanomalle. Jos näin tapahtuu, kirkkomme yhä suuremmassa määrin muuttuu kansankirkoksi, kirkoksi kansaa varten, kirkoksi tämän päivän ihmisiä varten.³⁹

Kannanotossaan hän vaati niin ikään, että kirkon on annettava olla kirkkona, eikä sitä saa sekoittaa muihin yhteisöihin tai elämänmuotoihin. Mielestäni tämä on tyypillinen esimerkki Simojoen tavasta pyörittää ajatuksia, jotka eivät oitis ja yksiselitteisesti avaudu lukijalle tai kuulijalle. Laveat määrittelyt antavat mahdollisuuden monenlaisiin käytännön tulkintoihin. Hän kuitenkin ankkuroituu selkeästi kansankirkon kannattajaksi, mikä näkyi hänen linjauksissaan läpi piispuuden, tosin kehittyen kaiken aikaa teologisesti ja kirkkopoliittisesti yhteiskunnallinen tilanne huomioon ottaen.⁴⁰

³⁵ Heikkilä & Heininen 2017, 191, 193.

³⁶ Ryökäs 2005, 103–104.

³⁷ Heikkilä & Heininen 2017, 164–165, 190.

³⁸ Heikkilä & Heininen 2017, 190–192; Seppo 2015, 24–26.

³⁹ Seppo 2015, 19.

⁴⁰ Seppo 2015, 18–19; Ryökäs 2005, 100–101; esim. Jalovaara 2011, 73, 79–80, 109–113.

Samalla, kun Simojoen kirkkonäkemyksen ytimessä oli ajatus kansankirkosta, hänen arkkipiispakauteensa ajoittuvat voimakkaat kirkon sisäiset ja ulkoiset paineet kirkon ja valtion erottamiseksi toisistaan. Tämä heijastui luonnollisesti moniin kirkon sisäistä uudistumista koskeneisiin pohdintoihin sekä kirkon jäsentymistä suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Kirkon uudistuminen ei siis Simojen kaudella tapahtunut yksinomaan kirkon omista, teologisista ja toiminnallisista lähtökohdista, vaan kirkkoon kohdistuivat ulkoa päin rajusti muutoksessa olleen yhteiskunnallisen tilanteen luomat paineet. Sisäiset paineet, jotka tulivat herätysliikkeiden, kuten viidennen herätysliikkeen, tahoilta, tuntuivat jäävän ulkoisten paineiden jalkoihin. Sisäisille paineille antoi äänensä ja arvovaltansa juuri Osmo Tiililä.⁴¹

Kirkkoa syytettiin 1960-luvulla myös demokratiavajeesta, joskaan kirkko ei ollut syytettyjen penkillä yksin, vaan radikalisoitunut opiskelijaliikehdintä syytti samasta asiasta myös yliopistoa. Esimerkkinä Simojoen kansankirkkoajatuksen elämisestä keskellä yhteiskunnallista todellisuutta on Turun yliopiston sosiologian professorin Antti Eskolan haaste Simojelle. Hän haastoi piispan keskusteluun luterilaisen kirkon etuoikeutetusta asemasta suhteessa valtioon verrattuna muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin. Eskolan mukaan kirkko optimoi päätöksiään suhteessa etuoikeuksiinsa. Eskola kärjisti, että kirkko on valmis luopumaan ennemmin Kristuksesta kuin verotusoikeudestaan. Tätä syytöstä Simojoki ei ollut valmis allekirjoittamaan. Vastineessaan Eskolalle Simojoki kuvasi kirkon alkuperäisen kutsun ja vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen välisen jännitteen juontuvan jo Jeesuksen ajasta. Simojoki ja Eskola eivät tässä keskustelussa löytäneet toisiaan.⁴²

Osallistuessaan kirkon olemusta ja tehtävää käsitteleviin julkisiin keskusteluihin arkkipiispa Simojoki pohti kirkon priimaksena kirkon ja muun yhteiskunnan välistä vuorovaikutusta. Julkisen sfäärin medialisoituminen yhdessä 1960-luvun radikalisoituneen yhteiskunnallisen ilmapiirin kanssa loi usein tarpeen ja tilaisuuden kirkkokeskustelulle. Monien repiväksi tulkitseman kirkkokeskustelun keskellä Simojoki linjasi vuonna 1965 kirkolliskokouksen avajaispuheessaan sekä muilla kirkollisilla foorumeilla, millaisiin kirkon uskonperusteita koskeviin kysymyksiin oli sanottava ”jaa” ja millaisiin ”ei”. Hänen mielestään kirkko ei voinut rajoittua pelkästään hengellistä elämää koskeviin kysymyksiin irrallaan muusta yhteiskunnasta. Simojoki arvioi, että kirkon ”jaa” ja ”ei” kohdistuivat koko kansakunnan elämää koskeviin moraalikysymyksiin. Hänen mukaansa uskon koko elämää ja

---

⁴¹ Ryökäs 2005, 43–45; Tiililä 1964.

⁴² Ryökäs 2005, 110–113.

kaikkia sen ilmiöitä läpäisevään luonteeseen sitoutuneet vastuunkantajat pystyivät kirkkona tarvittaessa sanomaan selvästi ”ei”.⁴³

Kirkon ”jaa” ja ”ei” ajan moraalikäsitksissä on – – sidottu Jeesukseen Kristukseen, joka on maailman valkeus, ja Raamattuun, joka ei meille ole lakikirja, vaan sanoma Jeesuksesta Kristuksesta. Kuta puhtaammin ja aidommin omat moraalikäsitksemme pohjautuvat kristilliseen uskomme – –, sitä voimakkaampi vaikutus koko kansan siveelliseen tajuun [niillä on].⁴⁴

Kirkon tehtävä ei Simojoen mielestä rajoittunut pelkästään yksityisen elämän piiriin, vaan sen oli toimittava myös keskellä julkista elämää julistamalla lakia ja evankeliumia omalle ajalleen. Kirkkoa ei tullut sulkea haitallisena pois julkisesta elämästä, sillä sen tehtävä oli muistuttaa myös valtiota sen vallankäytön rajoista.⁴⁵

Simojoki kohtasi aikakauden tyypillisen ideologisen keskustelun, johon kirkko haastettiin mukaan tai kannanotot vain ilmenivät kirkkoon kohdistettuina purkauksina. Hän arvioi ateistisen kritiikin nousevan lähinnä akateemisen nuorison ja kommunistien keskuudesta. Jumalankielteisyys nousi hänen arvionsa mukaan osaksi uskonnon kaltaisesta marxilaisuudesta ja osaksi eksistentialismista, todellisuudessa enimmäkseen jälkimmäisestä. Riippumatta ateismin juurista, Simojoen mielestä kirkko ei voi ikinä tehdä sovintoa ateismin kanssa. Arkkipiispa peräänkuulutti kristityiltä ilman suuttumusta ja vihaa olevaa, rakentavaa suhtautumista kritikoihin, erityisesti nuorisoon, sekä kirkolta valmiutta harkita monia asioita uudelleen ja tehdä huomattaviakin muutoksia. Hän näki kirkon ympärillä käytävän, massamedian ruokkiman aggressiivisen keskustelun ilmentävän yleistä, yhteiskunnassa vaikuttavaa ahdistuksen ilmapiiriä, johon ei koettu saatavan vastausta tyrannimaiselta ja järjettömäksi mielletyltä Jumalalta. Simojoen mukaan Jeesus kutsui kuitenkin juuri niitä, joille uskonto oli muodostunut ahdistukseksi ja raskuudeksi.⁴⁶

Simojoki ajatteli nuorempana, että kansankirkko voisi olla ”kuin lämmin koti”, jossa eri tavoin ajattelevat ihmiset kokoontuvat keskustelemaan vaikeista asioista toisiaan kunnioittaen ja arvostaen. Hän totesi tällaista kohtaamista tapahtuvan kuitenkin ainoastaan paikallisella tasolla. Hän oli toivonut Suomeen sellaisia henkisiä johtajia, jotka pystyisivät arvostamaan kirkon luomaa yhteisyyttä, kuuluihan tuohon aikaan vielä yli 90 prosenttia väestöstä luterilaiseen kirkkoon. Hän haastoi kristillisiä seurakuntia vastaamaan ihmisten uskonnollisiin tarpeisiin nimenomaan kristillisen uskon lähtökohdista. Simojoki ei luopunut kristillisen uskon merkityksestä ainoana pelastavana uskontona, mutta hän näki tietyn merkityksen myös ihmisen yleisellä uskonnollisuuden tarpeella, joka on osa ihmisyyttä. Simojoki myötäili osin pietistis-individualistista ihmiskäsitystä ja uskoi sydämen muuttumiseen ihmiselämän

---

⁴³ Seppo 2015, 123–124.

⁴⁴ Seppo 2015, 124.

⁴⁵ Seppo 2015, 139.

ratkaisevana uudelleen suuntaajana, mutta hän näki aidon kristillisen elämän kuitenkin ennen muuta nöyränä kyselemisenä ja etsimisenä, vaikka päämäärä olikin tiedossa. Simojoella näyttäisi siis olevan pragmaattinen ote kirkon roolista yhteiskunnallisena, kansakuntaa kokoavana instituutiona, mutta samanaikaisesti kirkolla oli kristillisen uskon ydintä korostava hengellinen painotus.⁴⁷

1.6 Kotimaa kristillis-yhteiskunnallisena sanomalehtenä

Kotimaa perustettiin vuonna 1905 ja alkoi ilmestyä kolmipäiväisenä sanomalehtenä vuoden 1906 alussa. Lehti syntyi keskelle 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun poliittis-yhteiskunnallista murrosta, joka kosketti myös maailmankatsomuksellista maisemaa. Erityisesti Ranskasta Suomeen kantautuneet vaikutteet sisälsivät runsaasti kirkon- ja uskonnonvastaisia aineksia, erityisesti kulttuuriradikaalien ja sosialistisen työväenliikkeen taholta. Kirkon sisällä, erityisesti papiston keskuudessa, jännitteitä aiheutti myös suhtautuminen Venäjän Suomessa harjoittamaan sortopolitiikkaan. Lisäksi papisto oli kansanedustuslaitoksen uudistamisen myötä menettämässä asemansa valtiopäiväsäätynä, mikä heijastui kirkon tarpeeseen arvioida uudelleen kykynsä vaikuttaa yhteiskunnassa.⁴⁸

Lehdistön tilanne oli niin ikään muutoksessa vuosisadan vaihteen kahta puolta. Uskonnolliset lehdet olivat pääosin omien taustayhteisöjensä äänenkannattajia ja siten yhteiskunnallisesti kapea-alaisia. Päivälehdistö vähensi kirkollis-uskonnollista ainestaan keskittyessään aiempaa selvemmin poliittis-yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Samalla ajan ilmapiirissä päivälehdet ottivat kirkkoon ja uskontoon aiempaa kriittisemmän kannan.⁴⁹

Heti perustamisensa jälkeen Kotimaan toimituspolitiikka linjattiin puoluepoliittisesti sitoutumattomaksi mutta yhteiskunnallisesti aktiiviseksi. Toinen ohjelmallinen tavoite oli, että lehden tuli olla uskonnollisesti integroiva. Sen haluttiin palvelevan kaikkia uskonnollisia yhteisöjä ja ryhmittymiä. Lehti muodostui siis heti alussa kristillis-yhteiskunnalliseksi, kuten asia ilmaistiin jo lehden näytenuumerossa. Kotimaan historian mukaan yleiskristillisen lehden allianssienkisyttä, eli opillista suvaitsevaisuutta, karsastettiin luterilaisen kirkon piirissä. Kotimaan ensimmäisten vuosien toimituspoliittinen linja ei ollut selkeästi kirkollinen eikä yhteiskunnallinen, vaan lehti keskittyi ensimmäisen päätoimittajansa Pekka Brofeltin (Aho) johdolla ennen muuta hengelliseen, herätyskristilliseen sisältöön kilpaillen siten muiden

---

⁴⁶ Seppo 2015, 127.

⁴⁷ Seppo 2015, 456–463.

⁴⁸ Murtorinne 1980, 13–14.

⁴⁹ Murtorinne 1980, 16–17.

kristillisten lehtien kanssa. Päätoimittajavaihdoksen myötä Kotimaan ensisijaiseksi tehtäväksi vakiintui ”luterilaisen kansankirkon” palveleminen.⁵⁰

Kotimaa kehittyi 1940-luvun lopulla alkaneena kehityskautena kirkolliseksi erityislehdeksi. Toisen maailmansodan jälkeisessä kehityksessä korostui Kotimaan pyrkimys tukea kirkon sisäistä yhtenäisyyttä luterilaisen tunnustuksen pohjalta. Tavoite leimasi lehden kannanottoja suhteessa kirkon uusiin työmuotoihin ja toisaalta herätyskristillisyyden kasvuun suomalaisen uskonnollisuuden kentässä.⁵¹

Jälleenrakennuksen kiivasta vaihetta elävässä suomalaisessa yhteiskunnassa jäi tilaa myös kirkon oman työn jäsentymiselle ja siihen liittyvälle keskustelulle. Yksi keskeisistä juonteista oli niin sanotun asevelipapiston kirkon sosiaalista työtä korostava linja. Sitä käsitteli asevelipappeihin kuulunut Erkki Niinivaara, jonka synodaalikirjoitus (1952) ohjasi teologista keskustelua lundilaisen teologian suuntaan. Niinivaaran luterilaisesta kahden regimentin dualismista irrottautuva ajattelu liittyi myös kristillisen sosialismin ajatuksiin. Professori Osmo Tiirilän asetuttua voimakkaasti vastustamaan lundilaisuutta ylipäättään sekä Niinivaaraa ja toista ”lundilaista”, professori Lennart Pinomaata erityisesti keskustelu sai paljon sijaa Kotimaassa. Lehti ei tosin pääkirjoituksissaan juuri osallistunut keskusteluun, mikä saattoi Kotimaan historiakirjoituksen mukaan johtua Niinivaaran jäsenyydestä Kotimaata kustantavan yhtiön hallituksessa. Tiirilä sai tukea kirkon herätyskristillisestä siivestä. Näkyvimpiä puolestapuhujia olivat professori Yrjö J. E. Alanen ja rovasti Urho Muroma.⁵²

Tultaessa 1960-luvulle kirkon sisäinen keskustelu joutui antamaan tilaa mediassa käytävälle keskustelulle, jossa arvioitiin kirkon asemaa yhtenä perinteisenä instituutiona. Tämän murroksen on arvioitu liittyneen nopeasti edenneeseen yleiseen yhteiskunnalliseen rakennemuutokseen. Kirkollisessa keskustelussa 1960-luvulla olivat keskeisessä roolissa myös ekumeeniset kysymykset, joissa teologisten painotusten lisäksi näkyi vahva kotimainen ja ennen kaikkea kansainvälinen sosiaalieettinen vaatimus. Sotaa itse kokematon sukupolvi alkoi saada ääntään kuuluviin mediassa, jonka tekninen kehitys oli kasvattanut lehdistön rinnalla radion ja uutena kanavana television merkitystä. Lehtikustannustoimintaan vaikutti uusien mahdollisuuksien syntyminen painotekniikan kehittymisen myötä.⁵³

Kotimaa joutui nopeasti muuttuvassa mediallisessa ja kirkollisessa ympäristössä kamppailemaan myös taloudellisten kysymysten keskellä, millä oli luonnollisesti vaikutus

---

⁵⁰ Murtorinne 1980, 25–34.

⁵¹ Heikkilä 1980, 196, 211–212.

⁵² Heikkilä 1980, 235–239.

myös lehden linjauksiin. Kotimaan paikka kirkollisena erityislehtenä suomalaisen lehdistön keskellä oli jo vakiintunut. Lehden toimituksellisessa linjassa haluttiin nimenomaisesti korostaa kansankirkollisen ja tunnustuksellisen linjan säilyttämistä. Pyrkimyksenä oli vaalia kirkon sisäisten suuntausten ja ryhmien välistä keskusteluyhteyttä. Lisäksi Kotimaan linjassa korostettiin entistä aktiivisempaa osallistumista kirkkoa ja kristillistä uskoa sekä laajemminkin elämänkatsomukselliseen keskusteluun. Kirkon toiminnan osalta tämä tarkoitti sen erilaisten työmuotojen teologisten perusteiden tunnistamista kirkon kokonaistehtävän kannalta.⁵⁴

Kotimaan toimituksellinen linjaus heijastui myös päätoimittajavalintoihin 1960-luvulla. Professori Aarre Lauha oli hoitanut 1950-luvun lopulta lehden päätoimittajuutta oman akateemisen työnsä ohella. Hän halusi 1960-luvun alussa keskittyä tieteelliseen työhönsä. Kotimaan päätoimittajaksi valittiin vuonna 1964 Simo Talvitie. Valinnassa haluttiin painottaa teologista asiantuntemusta toimitustyön osaamiseen nähden. Auto-onnettomuudessa loukkaantumisensa vuoksi Talvitien siirtyi sairauseläkkeelle vuonna 1968.⁵⁵

Hänen tilalleen päätoimittajaksi valittiin 1.1.1969 alkaen Ul. Pyhäjärven (nyk. Karkkila) silloinen kirkkoherra Leino Hassinen. Hassisen syvää ja monipuolista teologisperiaatteellista pohdiskelua pidettiin Kotimaan kannanottoja vahvasti ohjaavana. Hänen pyrkimyksensä oli lähestyä yhteiskunnallisia kysymyksiä arvioiden myös niiden taustatekijöitä. Hassisen aikana Kotimaan profiili painottui myös kirkon toiminnan opillisen taustan ja periaatteellisten kysymysten tarkasteluun. Lehdessä julkaistiin Hassisen päätoimittajakaudella runsaasti artikkelisarjoja, joissa pohdittiin teologisia ja opillisia periaatekysymyksiä. Näin lehden asema vakiintui kirkon työntekijöiden ja luottamusmiesten asiantuntijalehtenä. Vastaavasti ajanvieteaineis väheni. Lehti kärsi levikin laskusta, sillä sen oli profiilinsa vuoksi vaikeampi puhutella laajempaa yleisöä. Levikkivaikeuksiin on löydettävissä syitä myös yleisestä taloudellisesta suhdanteesta ja markkinointipulmista.⁵⁶

Kirkkopoliittisissa linjauksissaan Kotimaa pohti herätyskristillisyyden ja uuspietismin eli viidennen herätysliikkeen suhdetta kansankirkkoajatteluun. Radikaalien virtausten saatua jalansijaa kirkossa Kotimaa teki havainnon, että 1960- ja 1970-lukujen taitteessa vaikuttanut Raamattu ja tunnustus -liike oli kyennyt kokoamaan kansankirkkonäkemyksiä kannattavat ja

---

⁵³ Heikkilä 1980, 245–246.

⁵⁴ Heikkilä 1980, 248.

⁵⁵ Heikkilä 1980, 256–257

⁵⁶ Heikkilä 1980, 257–258, 271–272.

viidennen herätysliikkeiden edustajat samalle puolelle radikaaleja voimia vastaan. Asiaa edesauttoi myös ”viidesläisyyden” kirkkokriittisyyden pahimman terän taittuminen.⁵⁷

Yhteenvedona voi todeta, että yleiskristillisenä sanomalehtenä perustettu Kotimaa säilytti päätoimittaja Hassisen koko päätoimittajakauden ajan keskeisinä tarkastelukohteinaan sekä aikansa teologisperiaatteelliset kysymykset kirkossa ja yhteiskunnassa että yhteiskunnan keskeisten instituutioiden välisen vuoropuhelun.⁵⁸ Määrittely muodostaa keskeisen kehyksen ja toimintakentän tämän tutkielman varsinaiselle tutkimuskohteelle.

2 Tutkimustehtävä, lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmät

2.1 Tutkimuskysymys

Tutkimuksen tavoitteena on muodostaa käsitys Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksestä aikalaiskontekstissa hänen kirjallisen tuotantonsa kautta 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa. Tutkielmani on laadullinen, sisällönanalyysia hyödyntävä tutkimus, jossa aineistona ovat Leino Hassisen 1960-luvulla kirjoittamat kirjat *Nyt on kirkon aika* sekä *Kristinusko ja kommunismi* sekä Kotimaan pääkirjoituksia tarkasteluajalta. *Nyt on kirkon aika* pohtii kirkkonäkemyksiä ja *Kristinusko ja kommunismi* kristinuskoa ja marxilaisuutta ideologisesta näkökulmasta. Käytän Hassiselta myös muita kirjallisia materiaaleja, jotka kehystävät hänen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksiään. Metodologiaksi olen valinnut sisällönanalyysin, jota tuen kehysanalyysista nousevilla huomioilla. Lisäksi tarkastelen Hassisen näkemyksiä kristinuskon ja kommunismin vuoropuhelusta rekognitioteorian avulla.

Tutkielman tutkimuskysymys on:

Mikä on Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemys hänen kirjallisen tuotantonsa valossa?

2.2 Lähteet, tutkimuksen validiteetti ja eettiset pohdinnat

Kehysanalyysin muodostamiseksi olen valinnut ensisijaisiksi lähteiksi kaksi Leino Hassisen 1960-luvun lopulla kirjoittamaa kirjaa: *Nyt on kirkon aika* ja *Kristinusko ja kommunismi*. *Nyt on kirkon aika* on vuodelta 1969 oleva pamfletti, jossa Hassinen kuvaa näkemyksensä erilaisista Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa tunnistamistaan kirkkonäkemyksistä sekä analysoi ne. Analyysin jälkeen hän esittää oman ohjelmajulistuksensa, mitä voi pitää hänen kirkkonäkemyksensä liittyvänä tiivistelmänä. Ajallisesti teos osuu Hassisen Kotimaan

---

⁵⁷ Heikkilä 1980, 309.

⁵⁸ Hassinen 1973.

päätoimittajakauden alkuun, mikä on mielestäni tarpeen tunnistaa tarkasteltaessa Kotimaan media-aineistoja.

Kristinusko ja kommunismi on puolestaan Helsingin hiippakunnan vuoden 1967 synodaalikokousta varten kirjoitettu analyysi kristinuskon ja kommunismin ideologisista eroista sekä pohdinta ideologioiden mahdollisesta dialogista. Hassisen valinta kirjan kirjoittajaksi ei ollut sattuma, sillä hän oli perehtynyt aiheeseen ja toimi kirjaa kirjoittaessaan Karkkilan (tuolloin Ul. Pyhäjärvi) kirkkoherrana. Karkkilan kauppalanvaltuustossa Suomen Kansan Demokraattisella Liitolla (SKDL) oli yksinkertainen enemmistö. Hassinen kävi paikallisella tasolla keskustelua sekä SKDL:n edustajien että vapaa-ajattelijoiden kanssa. Hän oli siis tutustunut myös ateismiin.⁵⁹

Näiden lisäksi tarkastelen myös muutamaa muuta häneltä julkaistua teosta, joiden perusteella voin hahmottaa hänen kirkko- ja yhteiskuntanäkemystään. Hassinen julkaisi 1984 *Aikuiskatekismuksen*, jonka oli tarkoitus olla yleiskuvaus kristillisestä elämäntavasta ja kirkon jäsenyydestä. Kirjan taustalla olevasta kommentoivasta työryhmästä huolimatta teosta voidaan pitää ennen muuta Leino Hassisen näkemysten pohjalta muodostettuna, eikä kyse ole siis komiteatyöstä. Kirja ei saanutkaan kommentiryhmän varauksetonta hyväksyntää eikä kirjasta tullut kirkon virallista kristillisen uskon kuvausta. Piispainkokous toteaaakin kirjan johdannossa, että kirjoittaja vastaa sisällöstä yksin.

Ikään kuin tarkistuslistana käyn läpi vielä Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksen kirjallista synteesiä varten hänen 1997 julkaisemansa *Idän uusi aamu* -kirjan. Se on kuvausta ennen muuta Inkerin luterilaisesta kirkosta ja Hassisen toiminnasta siellä. Kirjaan hän on kuitenkin koonnut myös kokonaisnäkemystään kirkosta, kristillisyydestä ja yhteiskunnasta. Asioita peilataan Neuvostoliitossa ja Venäjällä tapahtuneen yhteiskunnallisen ja luterilaisen kirkollisen kehityksen kautta, mikä onkin relevanttia ottaen huomioon hänen paneutumisensa kristinuskon ja kommunismin väliseen dialektiikkaan.

Kirjojen muodostamia kehyksiä hyödyntäen tarkastelen kehysten teemojen kannalta relevantteja Kotimaan pääkirjoituksia ajalta 1.1.1969–30.3.1970 eli Hassisen päätoimittajakauden alusta juuri yli vuoden 1970 eduskuntavaalien. Aineisto on tutkittu Kansalliskirjastossa mikrofilmeiltä. Lähtöoletuksena on, että Kotimaan pääkirjoitukset ovat päätoimittaja Leino Hassisen kirjoittamia.

---

⁵⁹ Hassinen 1967.

Tutkimuseettisistä näkökulmista on tarpeen todeta, että Leino Hassinen on vuonna 2015 edesmennyt isäni. Aihepiiriin liittyvä henkilökohtainen suhteeni luo sekä tutkimuseettisen haasteen että myös mahdollisuuden tunnistaa tutkimuksen kannalta relevantteja juonteita. Samalla se haastaa minut arvioimaan käsityksiäni tutkijana, kun tutkimusaiheeseen liittyy henkilökohtaisia sidoksia. Sen vuoksi haluan tehdä tästä tutkimuseettisistä riskistä selkeästi näkyvän, jotta lukija voi tutkielmaa lukiessaan jatkuvasti arvioida riippumattomuuttani.

2.3 Sisällönanalyysi ja kehysanalyysi tutkimusmenetelminä

Käytän tässä maisterintutkielmassa tutkimusmenetelmänä ensisijaisesti laadullisen tutkimuksen sisältöanalyysia. Sen avulla pystyn tunnistamaan Leino Hassisen kirjallisessa tuotannossa ne keskeiset teemat, jotka esittelevät hänen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksiään. Sisällönanalyysi on menetelmänä riittävän monipuolinen ja joustava teoreettinen pyrittäessä ymmärtämään yhden ajattelijan todellisuuden rakentamista sisältäpäin. Laadullisessa tutkimuksessa teoria nähdään viitekehyksenä, jonka perusteella voidaan muodostaa käsitteitä ja ymmärtää niiden välisiä merkityksiä. Tutkimuskohde asetetaan tähän kehykseen, jotta aineistoa voidaan tarkastella sitä vasten.⁶⁰

Tässä on sovellettu esiteemoitettua analyysia, joka hyödyntää rekognitioteoriaa epistemologisena lähtökohtana, joten tämän tutkimuksen sisällönanalyysia voi pitää myös teoriaohjaavana. Tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan haluttu lukittautua rekognitioteoriaan, mutta se muistuttaa siitä, että Hassisen ajattelua leimaa erityisesti tunnustusteoreettiset ilmiöt. Sisällönanalyysissa voidaan hakea teksteihin sisältyviä inhimillisiä merkityksiä. Sisällönanalyysin avulla voidaan tuottaa selkeä sanallinen tutkimustulos, joka kuvaa tutkittavaa ilmiötä.⁶¹

Sisällönanalyysin apuna käytän kehysanalyysia. Sen avulla voidaan hahmottaa tutkittavan media-aineiston pyrkimyksiä vaikuttaa lukijaan. Tekstianalyyseistä sisällönanalyysi pyrkii ymmärtämään media-aineiston merkityksiä. Sisällönanalyysilla haetaan todellisuuden tajuamista inhimillisenä ajattelutapana, ei kysymyksenä totuudesta sinänsä. Tässä lähestymistavassa tutkija puhuu tutkimansa maailman sisältä käsin, jolloin tutkija pyrkii ymmärtämään näkymätöntä. Tässä tutkielmassa tutkitun ymmärtämistä auttavat Hassisen kirjallisuuden perusteella tunnistetut ajatukselliset kehykset. Kotimaan

---

⁶⁰ Tuomi & Sarajärvi 2018, 23–24.

⁶¹ Tuomi & Sarajärvi 2018, 103, 105, 109–111, 117, 122.

pääkirjoituksia puolestaan analysoidaan siitä näkökulmasta, miten niissä esitetyt näkemykset asettuvat Hassisen muun kirjallisuuden perusteella tunnistettuihin ajattelun kehyksiin.⁶²

Mediatutkimuksen näkökulmasta Hassisen kirjallista aineistoa, jota kirjat ja lehtikirjoitukset ovat, voidaan pitää mediaesityksinä. Sen vuoksi tutkielman aineiston analyysin apuna käytetään myös kehysanalyysia. Kehystämisen ajatuksen toi sosiaalipsykologiaan 1970-luvulla Erwing Goffman.⁶³ Hänen mukaansa ihmiset muodostavat odotuksiin perustuvia kehyksiä hahmottaakseen arkisia tapahtumia ja asioiden kehityskulkuja. Kehysanalyysilla pyritään nostamaan esiin sitä, miten ihmiset hahmottavat maailmaa sekä jäsentävät ja tulkitsevat informaatiota uusissa tilanteissa. Sosiaalisesti rakentunut todellisuus luodaan kehysten pohjalta.⁶⁴ Olennaista ei aina ole käytetyn kehyksen määrä tai yleisyys, vaan kehyksen merkityksellinen painoarvo.⁶⁵

Robert Entman tuo esiin yleisesti kommunikaatioon tai viestintään liittyvät kehykset, joilla on tarkoitus tehdä valintoja tai korostaa tiettyjä asioita toisten jäädessä sivummalle. Hänen mukaansa kehyksen tehtävänä on määritellä ongelma, diagnosoida syyt, tehdä moraaliset arviot ja ehdottaa parannuskeinot. Viestijä tekee tietoisia tai tiedostamattomia valintoja sen suhteen, miten arvot näkyvät avainviesteissä, stereotyyppisissä kuvissa ja käytetyissä tietolähteissä.⁶⁶

Mediatutkija Porismita Borah toteaa puolestaan artikkelissaan, että kehystämistä voidaan lähestyä ainakin sosiologisesta, taloudellisesta, psykologisesta ja kognitiivis-lingvistisestä näkökulmasta.⁶⁷ Tältä osin tämän uskonnollis-yhteiskunnallisen tutkielman kannalta on olennaista tunnistaa aineistossa esiintyvät kehykset, jotka nousevat sosiologisesta lähtökohdasta. Psykologisia tekijöitä ovat kysymyksenasettelu, painotukset ja tapa esittää retorisesti, muun muassa otsikoimalla. Pääkirjoitus on lehdessä kirjoitustyyppinä luonnostaan ohjaava ja keskustelun fokusta rajaava.⁶⁸ Median lisäksi kehystämiseen osallistuvat Borahin mukaan myös yhteiskunnalliset toimijat sekä mediayleisö, joiden vaikutus heijastuu toimitukselliseen päätöksentekoon kulttuurisena resonanssina. Instituutiot, joilla on yhteiskunnallista painoarvoa, kuten ministeriöt, viranomaiset tai kirkko, voivat omalla agendallaan vaikuttaa mediaesitysten kehystämiseen.⁶⁹

---

⁶² Tuomi & Sarajärvi 2018, 117–118.

⁶³ Goffman 1974.

⁶⁴ Tankard Jr. 2001, 95–96.

⁶⁵ Reese 2001, 7–8.

⁶⁶ Entman 1993, 52.

⁶⁷ Borah 2011, 248.

⁶⁸ Borah 2011, 247–248, 250–251.

⁶⁹ Borah 2011, 249–251.

Pääpaino tutkimuksessa on ennen kaikkea kokonaiskäsitteen muodostamisessa Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksestä. Sen vuoksi tutkimusotetta voidaan pitää fenomenologis-hermeneuttisena. Sisällönanalyysi toimii parhaana metodologiana hyödynnettäessä kirjallisia lähteitä.⁷⁰

2.4 Rekognitio teoreettisena kehityksenä kristinuskon ja kommunismin dialektiikalle

Rekognitio muodostaa perustavanlaatuisen asetelman yksilöiden ja yhteisöjen välille. Kaikki vuorovaikutus rakentuu tunnistamisen ja tunnustamisen tai niiden kieltämisen perustalle. Rekognitiota voidaan tarkastella joko hyväksyvän tunnustamisen näkökulmasta, mikä tarkoittaa tiettyjen edellytysten täyttymistä. Luonnollisesti rekognitiota voidaan tarkastella myös hyväksyvän tunnustamisen kieltämisen ja sen aiheuttaman kärsimyksen kautta.⁷¹ Tarkasteltaessa kristinuskon ja kommunismin välisen dialogin mahdollisuuksia on tarpeen lähestyä aihetta molemmista näkökulmista. Tässä tutkielmassa hyödynnetyt Heikki J. Koskisen ja Alex Honnethin teoreettiset näkemykset rekognitiosta koskevat suuressa määrin yksilöiden välisiä tunnustussuhteita, mutta mielestäni niitä voidaan käyttää analogisesti myös instituutioiden välisissä tunnustussuhteissa.

Hyväksyvä tunnustaminen perustuu teoreettisesti *normatiivisiin* odotuksiin, jotka kohdistuvat arvoihin, sääntöihin ja periaatteisiin. Aivan kuten yksilötkin myös yhteisöt pyrkivät tunnistamaan, toimivatko toiset yhteisöt moraalisten ja eettisten odotusten mukaisesti. Tunnustaminen on lähtökohtaisesti *sosiaalista*, jolloin siihen kuuluu myös vastavuoroisuuden odotus. Lisäksi tunnustamisessa voidaan tunnistaa *statuksen* käsite sekä tunnustuksen *sisältö*. Toimijoina tunnustamisen prosessissa ovat *tunnustaja* ja *tunnustettu*. Hyväksyvän tunnustamisen prosessissa osapuolilla – ovatpa yksilöitä, yhteisöjä tai instituutioita – on normatiivisia odotuksia toisiaan kohtaan. Jotta prosessin edellytyksiä voidaan tarkastella, on analysoitava, mistä statuksesta käsin tunnustaja ja tunnustettu toimivat ja mikä on tunnustussuhteen sisältö, eli millaisena tunnustaja pitää tunnustettua, sekä hyväksyykö tunnustettu tunnustajan sisällön. Mikäli tavoitellaan vastavuoroisuutta, on sekä tunnustajan että tunnustetun roolit molemmilla tunnustussuhteen osapuolilla.⁷²

Tässä tutkielmassa tarkasteltavan kristinuskon ja marxilaisuuden ideologioiden välisen dialogin kannalta on olennaista myös rekognitioteorian mukaan määritelty tunnistaminen. Siinä voidaan eritellä geneerinen tunnistaminen eli mikä tunnistamisen kohde on sekä

---

⁷⁰ Tuomi & Sarajärvi 2018, 40–41, 117.

⁷¹ Koskinen 2019.

⁷² Koskinen 2017, 22–23.

kvalitatiivinen tunnistaminen, millainen tunnistamisen kohde on.⁷³ Nähdäkseen dialogissa saatetaan törmätä puutteisiin jo näinkin varhaisissa prosessin vaiheissa. Ideologiat syntyvät sosiaalipsykologisesta näkökulmasta tarkasteltuna sosiaalisen konstruktion tuloksina. Samoin käsitys toisista ideologioista muodostuu sosiaalisena konstruktiona. Silloin joudutaan kysymään, missä määrin toista ideologiaa määrittelevään konstruktion ovat vaikuttaneet oman yhteisön sisällä muodostetut käsitykset, erimerkiksi viholliskuvat, ja missä määrin ideologioiden välisen dialogin kautta saatu toisen ideologian todellista olemusta ja laatua koskeva informaatio.

Jotta ideologioiden välisessä dialogissa voidaan tehdä arviota suhteiden nykytilasta sekä edetä niiden kehittämiseen, tunnistamisen jälkeen on eriteltävä tunnistamisen ulottuvuudet, joista ensimmäinen on *kunnioitus*.⁷⁴ Se perustuu geneeriseen identiteettiin, mikä ideologisessa tarkastelussa tarkoittaa sitä, että ylipäätään tunnustetaan toista ideologiaa edustavat instituutiot – tässä lähinnä valtiot – keskustelukumppaneiksi. Kansainvälisessä politiikassa valtaa voidaan käyttää jo siinä, ettei tunnusteta vastapuolta dialogin arvoiseksi. Hassinen liikkuu kirjassaan *Kristinusko ja kommunismi* juuri tässä tunnistamisen ja kunnioituksen maastossa, mikä oli 1960-luvun polarisoituneessa kylmän sodan ilmapiirissä erittäin vaikeaa. Rekognitioperustaiseen vuoropuheluun oli vaikeaa löytää tahtoa sen enempää poliittisilta kuin uskonnollisiltakaan toimijoilta.⁷⁵

Toinen tunnistamisen ulottuvuus on *arvostus* tai *arvonanto*, joka perustuu kvalitatiiviseen identiteettiin. Rekognitioteoriaa artikkelissaan esittelevän Heikki J. Koskinen mukaan arvostus edellyttää *partikularismia* eli sitä, että kvalitatiivisin perustein ryhmästä nostetaan esiin joitakin tahoja erityisen tunnustuksen kohteeksi.⁷⁶ Ideologisessa dialogissa mielestäni ajatus poiminnasta ei toimi luontevasti. Sen sijaan ajatus siitä, että ideologioiden välisessä dialogissa edettäisiin arvonannon tasolle, voidaan pitää prosessin tavoitteena. Arvonantoa voidaan pitää resurssina luotaessa erilaisia poliittisia ja kaupallisia suhteita eri ideologioita edustavien valtioiden tai valtioryhmittymien välille.

Kolmanneksi tunnistamisen ulottuvuuden tasoksi voidaan Koskinen mukaan määritellä *rakkaus* ja *ystävyyys*. Vaikka teorian mukaan rakkaus ja ystävyys rajautuvatkin läheisiin ihmissuhteisiin, voidaan mielestäni myös ideologioiden välisessä dialogissa ajatella edistyttävän jonkinlaiselle ystävyydeksi tai ystävällisyydeksi määriteltävälle tasolle.⁷⁷

---

⁷³ Koskinen 2017, 29–30.

⁷⁴ Koskinen 2017, 31.

⁷⁵ Hassinen 1967.

⁷⁶ Koskinen 2017, 31–32.

⁷⁷ Koskinen 2017, 32.

Tästä esimerkkinä voitaneen pitää Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita, olkoonkin, että suhteisiin liittyi myös paljon vallankäyttöä ja painostusta, ja suhteet olivat enemmän poliittisia ja kauppapoliittisia kuin ideologisia. Instituutiot, kuten esimerkiksi valtiot, eivät pysty tuntemaan ystävyyden edellytyksenä olevia tunteita, mutta niiden välisessä kanssakäymisessä voidaan soveltaa rituaaleja, jotka ilmentävät ja ruokkivat kollektiivisia emootioita, ja siten niiden varassa voidaan kehittää myös prosesseja, jotka edistävät siirtymistä tunnustuksen ulottuvuudesta toiseen.

Rekognitioon perustuvien prosessien kannalta on olennaista myös *itseymmärrys* (self-realization). Tämä koskee minkä tahansa inhimillisten tunnustussuhteiden edellytyksiä, mutta ideologioiden välisen dialogin kannalta itseymmärrys on erityisen tärkeä. On kuitenkin otettava huomioon, että ideologian omaksuneen yhteisön itseymmärrys on monimutkainen sosiaalinen konstruktio. Jo pelkästään yhden ideologian itseymmärrys edellyttää monien tunnustussuhteiden verkostoa, jonka prosessien tuloksena voidaan hahmottaa kuva omasta ideologiasta ja sen mukaisesta identiteetistä. Tästä konstruktioista ja sen ilmaisuista käsin voidaan antautua eri ideologioiden väliseen dialogiin.⁷⁸

Kristillisen, universaalisen kirkon (eklesia) sisällä tätä itseymmärtävää prosessia on tuotettu ekumeenisen liikkeen kehityksessä. Suomalaisessa kontekstissa kirkon ja kristinuskon itseymmärrystä on käyty kristinuskon ja kommunismin välisen dialogin kannalta relevantissa mielessä erityisesti 1900-luvulla dogmatiikasta käsin esimerkiksi professori Osmo Tiililän haastamana. Keskustelua Suomessa ja luterilaisten kirkkojen keskuudessa käytiin erityisesti herätyskristillisyyttä korostaneen pietismin ja kirkon yhteiskunnallista ja sosiaalista vastuuta korostaneen ns. lundilaisen teologiasuuntauksen välillä.⁷⁹

Kommunismin ja marxilaisuuden itseymmärrykseen liittyviä prosesseja on tarkastellut muun muassa Axel Honneth. Hän tulkitsee Karl Marxin ajattelua työväestöstä siten, että Marxin kritiikki kapitalismia kohtaan nousi siitä, että työntekijät nähtiin kapitalistisessa ajattelussa tuotannonvälineenä, kun Marx halusi nähdä työn tekemisen sen tekijän identiteetin ilmaisuna. Honneth tulkitsee Marxin ajattelun, että kapitalistisessa yhteiskunta- ja talousjärjestelmässä työntekijän työpanos ulkoistettiin eikä sitä nähty työntekijän identiteetin ilmaisuna. Honneth arvioi tämän olleen tulosta juuri epäonnistuneesta tunnustamisprosessista. Honneth muotoilee uudelleen Marxin tulkintaa. Honnethin mukaan yksilö ei näe itseään työtä

---

⁷⁸ Koskinen 2019.

⁷⁹ Esim. Junkkaala 2004.

tekevänä objektina, jota arvioidaan instrumentaalisesti hänen kyvykkyksiensä mukaan, vaan hänen itseymmärryksensä ja identiteettinsä muodostuvat suhteessa toisiin ihmisiin.⁸⁰

Axel Honneth, joka on yksi rekognitioteorian keskeisiä ajattelijoita, on Nancy Fraserin haastamana pohtinut rekognition ja *uudelleenjaon* (redistribution) keskinäistä suhdetta. Tämän tutkielman laajuus ei mahdollista tunnustamisen ja uudelleenjaon keskinäisen kytköksen syvällistä tarkastelua, mutta nimenomaan kommunismin ja kristinuskon vertailussa on tarpeen todeta tähän liittyvän keskustelun ja tutkimuksen olemassaolo ja sen keskeisin ydin.⁸¹

Fraserin mukaan rekognition ja uudelleenjaon käsitteet tulevat erilaisista poliittisen teorian ja moraalifilosofian käsiteperheistä. Uudelleenjaon käsitteellinen tausta on anglo-amerikkalaisessa liberaalin tradition sofistikoituissa teorioissa, vaikka sen sisällöllinen juuri kriittisessä yhteiskuntateoriassa on paljon vanhempi. Rekognition käsite puolestaan nousee Hegelin vastavuoroisen tunnustamisen fenomenologisesta filosofiasta. Fraser toteaa, että sosiaalisen oikeudenmukaisuuden voi jakaa kahteen päätyyppiin. Ensimmäisen päätyypin muodostaa resurssien oikeudenmukainen jakautuminen, ja toisen päätyypin poliittiseen tunnustamiseen liittyvä sosiaalinen oikeudenmukaisuus.⁸²

Resurssien jakautumisessa asettuvat vastakkain globaali pohjoinen ja etelä, rikkaat ja köyhät sekä omistajat ja työväki. Poliittisessa tunnustamisessa keskiöön asettuu etniseen ja ”rodulliseen” sekä sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvän erilaisuuden tunnustaminen ja hyväksyminen. Fraser ei näe luokka-asetelmaa ensisijaisesti tuotannon näkökulmasta, vaan ennen kaikkea identiteetin ja yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistumisen tasa-arvoisuutena. Axel Honneth näkeekin Fraserin nostavan omassa ajattelussaan esiin erityisesti feministiseen, etniseen ja seksuaaliseen vähemmistöön liittyvien poliittisten identiteettien emansipaation. Honnethin mielestä identiteettiin liittyvä tunnustamisen vaje ja epäoikeudenmukaisen resurssien jako eivät ole suoraan vertailukelpoisia.⁸³

3 Leino Hassisen kirkkonäkemyks

3.1 Johdanto Leino Hassisen kirkkonäkemykseen

Leino Hassisen kirkkonäkemyks on kehittynyt pitkällä aikavälillä, mutta luonteva ajankohta sen selkeälle ilmaisulle koitti, kun hän aloitti Kotimaan päätoimittajana vuoden 1969 alussa.

---

⁸⁰ Petherbridge 2013, 21–22.

⁸¹ Fraser & Honneth 2003.

⁸² Fraser 2003, 7, 9–10, 48–50.

Samana vuoden elokuussa hän julkaisi kirkkonäkemyistä käsitelleen *Nyt on kirkon aika* -pamfletin. Hassisen kirkkonäkemyistä voidaan tarkastella hänen kirjallisessa tuotannossaan myös 1980-luvulla julkaistun *Aikuiskatekismuksen* ja teologiseksi tilinpäätökseksi kutsumassaan *Idän uusi aamu* -kirjassa, joka julkaistiin 1990-luvun lopulla.⁸⁴

Nyt on kirkon aika -kirjassaan hän perustelee tarvetta tarkastella kirkkonäkemyistä juuri 1960-luvun lopulla, jolloin maailma yleisesti sekä kirkon asema suomalaisessa yhteiskunnassa olivat muutoksessa. Hän listaa historiallista ajankohtaa leimaaviksi tapahtumiksi muun muassa ensimmäisen kuulennon, kehitysyhteistyön kysymykset, Vietnamin sodan, tietoliikenteen ja tiedonvälityksen nopean kehittymisen, nuorisolevottomuudet ja voimakkaan kansainvälistymisen. Hän peräänkuuluttaa kristillisten kirkkojen itsetutkistelua tässä historiallisessa tilanteessa. Vaikka kristillisen kirkon historia on pitkä, Hassinen varoittaa kirkkoja yhtäältä tuudittautumasta instituutionsa ajattomuuteen ja toisaalta vauhkoonumasta julistamasta historiallista tilannetta antikristuksen ajaksi. Päinvastoin hän patistaa kirkkoja tekemään tilannearvioita ympäristöstään ja omasta roolista historiallisessa tilanteessa. Hän kuitenkin muistuttaa, että kirkon toiminta ei ole ankkuroitumista pelkästään ajallisen historian tilanteeseen, vaan kirkolla on myös iankaikkinen näkökulmansa tuotavana kuhunkin historialliseen tilanteeseen.⁸⁵

Hassinen pohdiskeli kirkon tehtävää maailmassa Lundin yliopistoon tekemässään lisensiaattityössään *Luthers syn på ekonomiska frågor* jo vuonna 1954. Tulkiten Martin Lutherin näkökulmia taloudellisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Lisensiaattityö painottuu johtopäätöksiltään yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin kysymyksiin, mutta Lutherin kahden regimentin käsitteeseen perustuen työ sisältää pitkän teologisen pohdinnan ihmisen, luomakunnan ja Jumalan välisestä suhteesta sekä syntiinlankeemuksen vaikutuksesta asetelmaan. Siten Hassisen näkemys kristityn vastuusta suhteessa lähimmäisiin ja yhteiskuntaan ei ole voinut olla vaikuttamatta myös hänen kirkkonäkemysensä ja evankeliumin julistamiseensa. Myös Kotimaan pääkirjoituksissa tämä tematiikka esiintyy. Esimerkiksi kirjoittaessa kuntasuunnittelusta Hassinen näkee sen ihmisen osallistumisena luomakunnan hallitsemiseen väestöpolitiikan, talouselämän ja tekniikan keinoin. Siten Jumala luo järjestystä maailmaan.⁸⁶

Lutherin ihmiskuvaa koskeva ajattelu näkyy Hassisen lisensiaattityössä. Erityisen huomion saa ihmisen tahtoon ja turvallisuuden tarpeeseen liittyvät pohdinnat. Hassinen

---

⁸³ Fraser 2003, 7, 9–10, 48–50; Honneth 2003, 111.

⁸⁴ Hassinen 1969, Hassinen 1984, Hassinen 1997.

⁸⁵ Hassinen 1969, 7–8.

toteaa, että syntiinlankeemus jätti ihmisen omaan varaansa ja alkoi rakentaa turvallisuutta omaehtoisesti, mikä loi ihmiselle itsekkäät pyrkimykset, joilla hän tavoittelee oman turvallisuutensa varmistamista. Tämä muodostaa ihmisten väliseen kanssakäymiseen rakenteet, jotka väistämättä tukevat kilpailuasetelman syntymistä. Tämän Hassinen näkee muodostavan ihmis- ja maailmankuvallisen dynamiikan sille, miten yhteiskunta toimii. Tämä dynamiikka edellyttää vahvoja hillitseviä rakenteita, jotta ihmisen itsekkyyks ei rajattomasti pyri toteuttamaan vahvemman oikeutta. Hassinen näkee kirkolla olevan selkeä mandaatti Jumalalta julistaa kohtuuden sanomaa sekä toimia yhteiskunnassa omantunnon äänenä.⁸⁷

Selvästi näistä samoista Lutherin näkemyksistä juontuva teema esiintyi helmikuussa 1972 eräessä Hassisen pääkirjoituksessa, joka koski Lutherin kuoleman vuosipäivää. Kirjoituksessaan hän haastaa yksilökristityt ja kirkon itsetutkisteluun siitä, ”[a]nammeko Jumalan olla Jumala vai yritämmekö olla väärällä tavalla täysi-ikäisiä”. Hän kyselee, onko Jumala tullut kristityille riittävän suureksi, jotta he uskaltavat heittäytyä aktiiviseen toimintaan yhteiskunnallisten vääryyksien poistamiseksi. Hän tunnistaa riskin Lutherin todellisuuden tuomisessa 1500-luvun toimintaympäristöstä sellaisenaan 1900-luvulle. Hän kuitenkin toteaa, että kristityn tulisi voida levätä kokonaisvaltaisesti Jumalassa ja toimia hänen maailmassaan kärsimyksen poistamiseksi.⁸⁸

3.2 Nyt on kirkon aika

Seuraavassa tarkastellaan *Kotimaan* päätoimittajan Leino Hassisen kirkkonäkemyksiä ensisijaisesti hänen vuonna 1969 julkaisemansa *Nyt on kirkon aika* -pamfletin kautta. Tässä tarkastelussa hän edustaa tarkasteluajankohdan kristillistä mediavaikuttajaa, joka osallistui kirkkonäkemyksiä koskevaan keskusteluun julkaisemansa pamfletin lisäksi myös *Kotimaan* pääkirjoituksissa. Kirja on mitä ilmeisimmin ollut Hassisen ohjelmajulistus hänen aloittaessaan *Kotimaan* päätoimittajana vuoden 1969 alussa. Hän oli tuossa tehtävässään kesään 1977 asti. Hassinen tunnistaa läpi kirjallisen tuotantonsa kirkkoon kohdistuvan voimakkaan yhteiskunnallisen vaateen. *Nyt on kirkon aika* -kirjassaan hän käy läpi merkittäviä teologisia ja toiminnallisia tasoja kirkkonäkemyksessään. Samalla kun se on jossain määrin idealistinen, se on kuitenkin aito ja vilpitön. Hän muistuttaa, että kirkkonäkemyksen tulee tehdä kristittynä elämisen mielekkääksi.⁸⁹

---

⁸⁶ Hassinen 1954, 7, 117. *Kotimaa* 25.2.1969 Suunniteltu huomina.

⁸⁷ Hassinen 1954, 3–4, 7, 98–101.

⁸⁸ *Kotimaa* 17.2.1970 Yli kaiken vai muun muassa (pääk.).

⁸⁹ Hassinen 1969, 37.

Verrattaessa arkkipiispa Simojoen pyrkimyksiä uudistaa kansankirkkoa ajan vaatimusten paineessa ja Hassisen vaatimuksia kirkon ryhdistäytymisestä näiden kirkollisten keskustelijoiden tavoitteet vaikuttavat paljolti samansuuntaisilta. Silti Hassinen näyttää hankkiutuneen jännitteeseen suhteeseen sekä arkkipiispa Simojoen että erityisesti professori Tiililän kanssa 1960- ja 1970-luvuilla, sillä sekä Tiililän että Simojoen elämäkerroissa kommentit Hassisesta ovat pääosin kielteisiä, jopa tuskastuneita.⁹⁰ Jännite Hassisen ja Simojoen välillä johtuu todennäköisesti siitä, että Hassisella on Kotimaan päätoimittajana ja kirjailijana mahdollisuus vain esittää kantansa, kun taas Simojoki joutuu kirkon johtajana viemään uudistuksia läpi kirkon sisäisten ristiriitojen ja ulkoisten paineiden keskellä. Jännite Hassisen ja Tiililän välillä liittyy selvemmin itse kirkkonäkemykseen.⁹¹

Kirjassaan Hassinen analysoi erilaiset kirkkonäkemykset, minkä jälkeen hän esittää oman kirkkonäkemyksensä 13 eri näkökulmasta, jotka kattavat käytännössä kaikki inhimillisen elämänpiirin osa-alueet yksilön arjen todellisuudesta globaaleihin yhteiskunnallisiin ulottuvuuksiin sekä kirkon olemuksesta ja tunnustuksesta sen käytännön seurakuntaelämän toteutukseen. Hassisen mukaan sekä yksityisen ihmisen uskonelämää että kirkon elämää kannatteleva, kestävä kirkkonäkemyks voi perustellusti rakentua kolmen ulottuvuuden varaan: *tunnustus*, *jumalanpalvelus* ja *maailma*. Nämä kolme muodostavat Hassisen ajattelussa teologisen kantanäkökulman, ja niiden kesken sekä menneisyyteen nähden vallitsee pysyvä jännite. Jos niistä yksikin jätetään pois, kirkko ei ole enää kirkko. Ilman *tunnustusta* kirkko ajalehtii muotivirtauksissa, eikä ilman *jumalanpalvelusta* ole kristillistä seurakuntaa. Selän kääntäminen *maailmalle* jättää hänen mukaansa kirkosta jäljelle vain ”matalakirkollisen lämpiön” tai ”korkeakirkolliset kuviot”. Tunnistettavien kirkkonäkemyksien analyysissaan hän määrittelee matalakirkollisuuden, korkeakirkollisuuden ja väljäkirkollisuuden sekä ecclesia-ajattelun, uuspietismin ja kirkollisen radikalismia.⁹²

Matalakirkollisuudella hän viittaa pietismin pohjalta yleiseen suomalaiseen kristillisyyteen, joka jäsentyy perinteisten herätysliikkeiden kautta pelastuskeskeisyydeksi, ja jonka hän arvioi vaikuttaneen tuolloin vallalla olleeseen matalan profiilin kirkkonäkemykseen. Siinä keskeistä on kääntymys kristityn pelastuksen perustana. Jumalan palveleminen tapahtuu ennemmin arjen askareissa ja seuratuissa kuin seurakunnan yhteisessä jumalanpalveluksessa.⁹³

---

⁹⁰ Hassinen 1969; Junkkaala 2004, 771; Seppo 2015, 328, 438.

⁹¹ Ryökäs 2005, 43–45; Tiililä 1964.

⁹² Hassinen 1969, 9–34, 38.

⁹³ Hassinen 1969, 9–15.

Korkeakirkollisuuden Hassinen määrittelee kirkon viran korostamiseksi, jolloin pappi mielletään olevan Jumalan ja evankeliumin välissä. Toisena tunnuspiirteenä hän pitää jumalanpalvelus- ja sakramenttikeskeisyyttä, jossa liturgialla on keskeinen merkitys. Hassinen tunnistikin tuolloin, 1960-luvun lopulla, luterilaisissa kirkkoissa jumalanpalveluselämän renessanssin uudistettuine jumalanpalvelusjärjestyksineen, mikä on johtanut jumalanpalveluksen juurien etsimiseen varhaisista messurakenteista.⁹⁴

Näiden lisäksi Hassinen tunnistaa aikansa professoreihin Osmo Tiirilään ja Antti J. Pietilään henkilöimänsä *ecclesia*-ajattelun, jossa korostetaan kristityn jäsenyyttä Kristuksen universaalissa kirkossa paikallisseurakunnan sijaan, sekä *uuspietismin*, jota Suomessa edusti Urho Muroman ja Uuras Saarnivaaran akselille muodostunut ns. viides herätysliike. Kirkkonäkemyksenä Hassinen määrittelee uuspietismin ehdottomuudessaan ”kireäkirkollisuudeksi”, jossa korostetaan voimakkaan kääntymyksen merkitystä.⁹⁵

Leino Hassisen määrittelemä *väljäkirkollisuus* alkoi muodostua toisen maailmansodan jälkeen, kun kirkossa herättiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Kirkon piiriin alkoi syntyä modernisoituvan yhteiskunnan sosiaalisen työn sektoreita palvelevia aktiviteetteja, kuten perheneuvontatyö. Väljäkirkollisuuden teologisena perustana Hassinen näki liberaaliteologian. Hänen mukaansa älyllisen puolen ja yhteiskunnallisen toiminnallisuuden hallitsevan aseman takia väljäkirkollisuudessa jumalanpalvelukselle ei löytynyt luontevaa roolia kirkon elämässä. Hassinen ei suoraan niputa väljäkirkollisuutta ja 1960-luvun *kirkollista radikalismia*, mutta niissä voi nähdä samansukuista yhteiskunnallista ja teologista orientaatiota, joskin suhtautumis- ja toimintatavat poikkeavat toisistaan. Radikalismi näyttäytyi ennen muuta vallankumouksen teologiana, ja liike oli juuri kirjan kirjoittamisen aikoihin muotoutumassa. Vuoden 1968 kirkolliskokousta leimasi uudistushenkisyys, jossa konservatiivit ja uudistusmieliset olivat vastakkain. Vaatimus kirkon uudistumisesta ja sopeutumisesta yhteiskunnan kehityksen vaatimuksiin korostivat uuskansankirkollisuuden ja pietististen liikkeiden eroa. Toimintamuotonaan radikalismi käytti Hassisen mukaan ”liikkuvan kahakoinnin taktiikkaa”, jonka kirkkokriittiselle viestille löytyi vasemmistolaisessa mediassa hyvin tilaa.⁹⁶

Kirkossa käytiin oppikeskustelua liberaalien ja radikaalien ylläpitämänä vuonna 1969, sillä Hassinen otti kantaa kirkon oppiin ja sen vaalimiseen maaliskuussa 1969, eli samoihin aikoihin kuin hän kirjoitti *Nyt on kirkon aika* -kirjaansa. Oppikysymyksistä oli mitä

---

⁹⁴ Hassinen 1969, 25–28.

⁹⁵ Hassinen 1969, 28–31.

⁹⁶ Hassinen 1969, 16–22, 31–34; Sorsa 2010, 97.

ilmeisimmin kanneltu myös tuomiokapituliin, ja esimerkiksi *Kirkko ja kaupunki* -lehti oli pääkirjoituksen mukaan otsikoinut punaisin kirjaimin: ”Tarvitsemmeko inkvisiittoreita”. Hassinen puolustaa kirkon oikeutta vaalia oppiaan, aivan kuten puolueetkin saavat pitää kiinni ohjelmistaan, sekä Kotimaan oikeutta puolustaa opillisia näkemyksiä kirjoituksissaan.⁹⁷

Hassinen kommentoi Kotimaan pääkirjoituksessaan tammikuussa 1970 puolestaan Raamatun ja kirkon tunnustusta puolustanutta herätysliikkeiden kokousta. Kokouksen kritiikki kohdistui Hassisen mukaan sekä ”keskipolven” väljäkirkollisiin että nuoren polven radikaaleihin piireihin, jotka ovat halventaneet kristillistä kirkkoa ja uskonelämän perusteita. Hassinen myöntää, että kirkossa tarvitaan sisäistä ryhdistäytymistä, muuten kirkko on vaarassa muuttua ”loputtomaksi käytäväkeskusteluksi, jolle on ominaista epämääräinen puheensorina”. Hän varoitti, että kirkko ei ole enää kirkko, mikäli se tyytyy pitämään pelkästään ääntä ilman evankeliumin sanomaa ja yhteiskunnallista osallistumista. Hän haastaa nuorta polvea olemaan rohkea ja ottamaan vastuuta yhteiskunnassa ja kehitysyhteistyössä sekä lähetystyössä.⁹⁸

Tyytymättömänä mihinkään pamfletissa kuvaamaansa kirkkonäkemykseen sellaisenaan Leino Hassinen haastoi luterilaista kirkkoa selkeyttämään kirkkonäkemystään tunnustuksen, jumalanpalveluksen ja maailman ympärille. Hassisen ihanteellinen kirkkonäkemys perustuu alkukristilliseen ja uskonpuhdistuksen tulkintaperinteeseen, joka kattaa kaikki inhimillisen toiminnan alueet ilman, että hengellistämällä valitaan ne asiat, joissa Jumalan ja saatanan välinen taistelu käydään. Silloin ”jumalanpalvelus on luova, kriittinen tapahtuma keskellä kuohuvaa elämää, eikä elämästä irrallinen hengellinen kuvio”.⁹⁹

Tunnustamisen Hassinen määrittelee *kieltämisen* vastakohtaksi. Kristillisyydessä se tarkoittaa sitä, että myönnetään Kristuksen herruus ja luovutetaan Hänelle uskonkuuliaisuudessa määräysvalta. Jos joudutaan tekemään valintoja, asetetaan Kristuksen puolelle. Sen tulee näkyä, ei vain kristittyjen yhteydessä, vaan myös arjen valinnoissa elämän eri alueilla. Hassisen mukaan uskovat kaikissa kirkkokunnissa ovat kautta aikojen tunnustaneet Jumalan luojakseen, Kristuksen vapahtajakseen ja Pyhän Hengen seurakunnan uskonelämän synnyttäjäksi. Hassinen tunnistaa, että Kristuksen opetuslapsiksi tunnustautumista on eriasteista. Vaikka kansankirkko ei hänen mukaansa ole ”jumalalliseen säätämukseen perustuva”, se on Suomessa historiallisesti perusteltavissa sekä lähetysajatuksen pohjalta kaikkia ihmisiä piiriinsä kutsuva. Hän näki vielä vuonna 1969, että

---

⁹⁷ Kotimaa 7.3.1969 Sidottu vapaus (pääk.).

⁹⁸ Kotimaa 16.1.1970 Tunnustuksen varassa maailmaan (pääk.).

⁹⁹ Hassinen 1969, 38, 63.

ihmiset äänestivät kirkon puolesta pysyessään jäseninä, vaikka jäsenyys oli monin tavoin passiivista.¹⁰⁰

Hassisen mukaan kokoontuminen *jumalanpalvelukseen* sen eri muodoissa on kirkon näkyvin ilmaus. Hän kuvaa jumalanpalvelusta kastettujen kokouksena. Hän on kirjassaan määritellyt kasteen kristillisen uskon perustaksi, minkä vuoksi konfirmoitavilla sekä jumalanpalveluksessa papilla, häissä morsiamella ja vainajalla hautajaisissa on kastepuku eli alba. Hassinen näkee liturgiaan sisältyvän koko kristillisen uskon rikkauden. Hänen mukaansa jumalanpalvelus on ”lasten leikkiä Isän edessä”, ja jumalanpalveluksessa ”tulisi vallita Jumalan perhevään tuntu”. Sieltä lähdetään rohkaistuneina arjen keskelle säilyttäen yhteys toisiin kristittyihin, kuten perheenjäsenet lähtevät yhteisestä ruokapöydästä tahoilleen pysyen edelleen perheenä.¹⁰¹

Tässä kehyksessä ei ole yllättävää, että ensimmäisenä adventtina 1969 käyttöön otettu uusi jumalanpalvelusjärjestys, joka liittyi viimeisenä osana 25 vuotta kestäneeseen käsikirjauudistukseen, sai Kotimaan pääkirjoituksessa ylistävän huomion. Pääkirjoituksessaan Hassinen korostaa jälleen seurakunnan alkukirkosta asti vallinnutta pyrkimystä järjestäytyneeseen kokoontumiseen. Hänen mukaansa seurakuntalaisten asiana on tehdä jumalanpalvelukseen osallistuminen tavaksi, joka kuuluu normaaliin elämänrytmiin. Tärkeää on, että Jumalan sana ja pyhät sakramentit ovat ahkerassa käytössä seurakunnan keskellä. Pian pääkirjoituksensa alussa hän toteaa olevan ihmisiä, joiden mielestä tietyssä järjestyksessä etenevä jumalanpalvelus on muotomenoa.¹⁰²

Myös pamfletissaan Leino Hassinen suorii kovasanaisesti ja henkilöt nimeten kirkon eri vaikuttajien suhdetta juuri jumalanpalvelukseen. Ensiksikin hän pitää jumalanpalveluksen kannalta vahingollisena pietististä saarnaperinnettä erilaisine muunnelmineen, joissa kirkossakäynti on leimattu tapakristillisyydeksi ja farisealaisuudeksi. Toiseksi hänen mukaansa kirkot ovat tyhjentyneet paljolti myös vuosisataisesta, luterilaisesta työnteon kutsumuksellisuuden korostuksesta johtuen: ”Työ on jumalanpalvelusta. Kunnollinen ammatinharjoittaminen riittää”. Martti Lutherin lausuma oli alun perin tarkoitettu aikansa luostareihin vetäytyneille hengellisen elämän kokopäiväisille harjoittajille. Hassisen mukaan nykyajan työn ja tehokkuuden keskellä viesti on väärä. Sama ajatus esiintyy myös Hassisen kirjoittamassa *Aikuiskatekismuksessa* pari vuosikymmentä myöhemmin.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Hassinen 1969, 45–49.

¹⁰¹ Hassinen 1969, 66–73; Hassinen 1987, 20–22.

¹⁰² Kotimaa 28.11.1969 Adventista alkaen (pääk.).

¹⁰³ Hassinen 1969, 67; Hassinen 1987, 147.

Hassinen pohtii kristityn pyhitystä pyhäinpäivän alla lokakuun 1969 lopun Kotimaan pääkirjoituksessaan.

Jos pyhyys ajatellaan hengelliseksi ja moraaliseksi sisäeritteeksi, sitä on syytä kavahtaa. Kun pyhitystä pidetään oivallisena suoriutumisenä erilaisista moraalista kuntokokeista, tuloksena on pyhydestä vaikeneminen. Pyhitys merkitsee silloin samaa kuin farisealaisuus.¹⁰⁴

Hän muistuttaa Lutherin opetuksesta, jonka mukaan Pyhä Henki suorittaa pyhittämisen viemällä kristityn pyhään seurakuntaansa, jonka välityksellä Hän saarnaa ja vie Kristuksen tykö.

Hassinen haastaa kristittyjä ja kristillistä kirkkoa kohtaamaan aikansa maailman polttavat kysymykset. Hän tarkastelee tätä ensinnäkin apostolisen uskontunnustuksen kautta, jossa hän näkee pietismin seurauksena ”elefanttitaudin” mittoihin yksipuolisesti korostuneen toisen uskonkappaleen, mikä tarkoittaa ennen muuta Kristuksen lunastustyön ja ihmisen pelastuksen keskeisyyttä. Hassisen mukaan suomalaisen kristillisyyden tulkintaperinne on korostanut pysyttelemistä mahdollisimman etäällä maailmasta, mikä on tehnyt kristillisestä sanomasta epäuskottavan. Hän muistuttaa, että Vanha testamentti on mitä suurimmassa määrin kerrontaa poliittisista, yhteiskunnallisista ja oikeudellisista tapahtumista, kun taas Uusi testamentti paneutuu yksilön sielunelämään ja seurakunnan dynamiikkaan sekä teologiseen dogmaattisuuteen. Hassinen esittää, että koko elämän kirjo on otettava kristillisen tulkinnan kohteeksi ja muodostettava jännite maailman ilmiöiden ja kristillisen uskon välille. Hänen mukaansa Jumalan maailma on yksi, ja uskovan eteen avautuva maisema on terveyden ja sairauden, erotiikan ja seksin sekä poliittisen vallankäytön maailma. Kirkkonäkemyksen kannalta koko Raamatun pohjalta nouseva kristillinen ihmiskäsitys on äärettömän merkityksellinen.¹⁰⁵

Sama Jumalan maailman ykseys tulee ilmi myös Hassisen 1980-luvulla kirjoittamassa *Aikuiskatekismuksessa*. Yleistajuiseksi kristillisen uskon esitykseksi tarkoitettussa teoksessa ei luonnollisestikaan ole samaa ärhäkkää eri kirkkonäkemyksen puntarointia kuin *Nyt on kirkon aika* -kirjassa, mutta samoja teemoja uskon keskeisistä opeista, kuten kasteesta, löytyy myös tästä kirjasta. Siinä koko teoksen läpi leikkaa ajatus yhteisestä maailmasta, josta kirkolla kristittyjen yhteisönä on vastuu, jonka alta ei voi paeta. Hassinen viittaa vanhaan kristilliseen perinteeseen kirkkoisä Krysostomosta lainaten, että kirkko on laiva, joka purjehtii läpi maailman. Uskovat ovat siinä miehistönä.¹⁰⁶

Erityisen korostunut on Hassisen näkemys siitä, että kristittyjen on omalla toiminnallaan yhteiskunnassa huolehdittava osaltaan tulojaon muodostumisesta oikeudenmukaiseksi.

---

¹⁰⁴ Kotimaa 31.10.1969 Me olemme pyhiä (pääk.).

¹⁰⁵ Hassinen 1969, 59–65, 89, 91.

Hänen mukaansa se tapahtuu varmimmin ja tehokkaimmin järjestelmien kautta, jolloin siitä jää mahdollisuus antamisen kertakohtaiseen itsekkyyteen. *Aikuiskatekismuksessa* viitataan samoihin teemoihin, kuin jo *Kristinuskon ja kommunismin* -kirjassa.¹⁰⁷

Myös arkkipiispa Simojoki tunnistaa kirkon tarpeen osallistua yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, ei pelkästään yksityisen elämän piiriin. Kirkon on toimittava keskellä julkista elämää. Professori Tiililä sen sijaan kritisoi kirkkoa sen pyrkimyksestä haalia itselleen tehtäviä, joita jo joku muu yhteiskunnassa hoitaa. Samanaikaisesti kirkko hänen mielestään kirkko on heikko alkuperäisessä tehtävässään kristinuskon edistämässä. On ilmeistä, että Hassisen ja Simojoen kirkkonäkemykset eroavat Tiililän näkemyksistä, vaikka kukaan kolmesta ei sinänsä kiistä kirkon hengellistä tehtävää, toisin kuin jotkut kirkon pelkästään sosiaalista vastuuta korostavat teologit.¹⁰⁸

4 Leino Hassisen yhteiskuntanäkemykset

4.1 Johdanto Leino Hassisen yhteiskuntanäkemykseen

Leino Hassisen yhteiskuntanäkemyksen ymmärtämiseksi on tarpeen todeta sen lisäksi, mitä edellisen pääluvun johdannossa kerrottiin hänen taustastaan, että pohdinta taloudellisesta oikeudenmukaisuudesta jatkui läpi hänen elämänsä. Teologisten pohdintojen juuret, jotka ovat läsnä läpi hänen kirjallisen tuotantonsa, ovat hänen 1950-luvun alussa Lundin yliopistoon tekemässään lisensiaatintutkielmassa *Luthers syn på ekonomiska frågor*. Teologisesti perustellen Hassinen näkee, että ihmisen suhde Jumalaan ja toisiin ihmisiin luo periaatteet ihmiskunnan ja kansakunnan sekä sitä pienempien yhteisöjen keskinäisille vuorovaikutussuhteille. Lisensiaattityössään Hassinen pohdiskelee perusteellisesti Lutherin suhtautumista aikansa ylhäisöön ja kauppiassäätöön. Vaikka aika oli toinen kuin 1960-luvun Suomessa tai nykyään, Hassinen katsoi, että liberaalin markkinatalouden dynamiikka oli yksilöpsykologisina ja sosiaalipsykologisina jännitteinä ja pyrkimyksinä kuvattu Lutherin kirjoituksissa. Lutherin oppeihin perustuen Hassinen näki ihmisen itsekkään toiminnan juontuvan syntiinlangenneen ihmisen ihmis- ja jumalakuvasta.¹⁰⁹

Merkittävä ja silmiä avaava kokemus Hassiselle muodostui vuonna 1958 järjestetyistä pappien teollisuusseminaarista. Silloin hän oivalsi tärkeitä kysymyksiä kirkon ja työväen suhteesta. Näihin näkemyksiin viitataan sekä *Nyt on kirkon aika* -pamfletissa että *Kristinuskon*

---

¹⁰⁶ Hassinen 1984, 14–15, 46–56.

¹⁰⁷ Hassinen 1984, 15, 176–178, 185–191, 209–211.

¹⁰⁸ Junkkaala 2004, 580; Ryökäs 43–45.

¹⁰⁹ Hassinen 1954, 97–101.

ja kommunismi -synodaalikirjassa.¹¹⁰ Kokemuksen suomalaisten yhteydestä voimakkaan vasemmistolaisuuden todellisuuteen paikallistasolla Leino Hassinen sai ollessaan 2,5 vuotta kirkkoherrana Ul. Pyhäjärven (nyk. Karkkila) seurakunnassa. Högforsin metallitehtaan kotipaikkakunnan Karkkilan kauppalan valtuustossa SKDL:llä oli yksinkertainen enemmistö. Karkkila oli 1960-luvulla myös vapaa-ajattelijoiden eräänlainen keskus. Hassisella oli siis tuoretta havaintomateriaalia kristinuskon ja ateistisen marxilaisuuden välisestä jännitteestä.¹¹¹

Myös arkkipiispa Simojoki tunnisti kirkkoon kohdistuvan ideologisen taistelun, jossa ateistinen marxilaisuus pyrki tuomaan yhteiskuntaan uudenlaisen ihmiskäsityksen. Simojoki tunnistaa kotimaisen uusvasemmistolaisuuden, joka ei edusta niinkään neuvostoliittolaista kommunistista sovellusta, vaan taustalla on vanhoihin, sotaa edeltäneeltä ajalta juontuviin valtarakenteisiin kohdistuva vastustus. Marxilaisuus näyttäytyi siis 1960-luvun Suomessa yhtäältä perinteisenä vasemmistolaisuutena työväen oikeudenmukaisine tulo- ja omaisuusjaon vaateineen sekä toisaalta intellektuaalisena ateistisena ja kirkkokielteisenä uusvasemmistolaisuutena, joka kiehtoi yliopisto-opiskelijoita.¹¹² Tiilikäkin näkee uusvasemmistolaisuuden uhkana kirkolle. Hän kokee sen edustavan maailmanlopun tunnelmia. Erityisen huolissaan hän on Suomen Kristillisen Ylioppilasliiton SKY:n siirtymisen uusvasemmistolaisten käsiin. Hänen ratkaisunsa ei kuitenkaan ole Hassisen ja Simojoen tavoin kohti kirkon yhteiskunnallisen roolin kehittämistä, vaan hän korostaa entisestään kirkon perustehtävän hoitamista.¹¹³

4.2 Kristinuskon ja marxilaisuuden ideologinen sukulaisuus

Leino Hassinen lähtee kirjassaan *Kristinuskon ja kommunismi* siitä, että kristinuskossa ja marxilaisuudessa on ideologisten rakenteiden periaatteissa paljon samankaltaisuutta. Karl Marx oli kahden rabbiinisuvun jälkeläinen, ja hän tunsu juutalais-kristillisen opin ja tradition.

Hassinen pitää tärkeänä, että myös kristinuskosta voidaan puhua ideologiana, vaikka kristityt yleensä kiistävät kristinuskon ideologisen luonteen. Vaikka Hassinen on sitä mieltä, että kristinuskon on syvimmältään myös persoonallista suhdetta Jumalaan, kristinuskon ja marxilaisuuden välisen keskustelun kannalta näitä kahta on kuitenkin tarkasteltava samanlaisella asteikolla, jotta ymmärretään, mitä ihmiset kummastakin suuntauksesta hakevat. Tämän lisäksi Hassinen toteaa, että vaikka kristinuskon olemus onkin ideologioiden

---

¹¹⁰ Hassinen 1967; Hassinen 1969.

¹¹¹ Hassinen 1967, 36; Ketola 2004/2015.

¹¹² Sorsa 2010, 70–72.

¹¹³ Junkkaala 579, 710–713; Hassinen 1967, 98–106.

yläpuolella, sen käytännön toteutuminen historiallisissa kirkoissa täyttää ideologian tunnusmerkistön.¹¹⁴

Hassisen mukaan kommunismista puhuttaessa on tarkennettava, missä roolissa siitä puhutaan. Ensimmäinen näkökulma kommunismiin on sen filosofis-ideologinen aines, jolloin sen vastinpariksi tässä tarkastelussa asettuu kristinusko ideologisena järjestelmänä. Toinen käsiteakseli muodostuu taloudellisen järjestelmän kehukseen, jolloin kommunismin vastapuolena on kapitalismi. Kolmas näkökulma on poliittisen vallankäytön muoto. Siinä kommunismisisältöinen ääriivasemmisto saa vastinparikseen oikeiston. Hassisen mukaan näkökulmat eivät ole todellisuudessa irrallaan, vaan käytännössä ne muodostavat kolmisäikeisen punoksen. Tosiasiassa ei ole yhtä ilman toista: esimerkiksi talousjärjestelmää ei voida toteuttaa ilman poliittista järjestelmää, ja kommunistinen ihmiskuva muodostuu järjestelmien keskellä.¹¹⁵

Todellisissa yhteiskunnissa – Neuvostoliitto eräänlaisena prototyyppinä – toteutettujen kommunististen järjestelmien taustalla on nähtävissä marxilaisuuden ideologia, jolle on antanut nimensä Karl Marx (1818–1883). Jotta ideologian eetosta voidaan ymmärtää, sitä on tarkasteltava kristinuskon uskonkäsitteiden avulla; marxilaisuus, ja sen sovellutuksena kommunismi, on syntynyt vuosisatoja vanhan kristikunnan helmasta. Hassisen mukaan alkumarxilaisuuden sanoma oli ”väkevä ja profeetallinen”.

Marxilaisuudessa ja kristinuskossa on muitakin rakenneyhtäläisyyksiä, joiden yhteisenä nimittäjänä on juutalais-kristillinen perimä.¹¹⁶ Professori Yrjö J. E. Alanen totesi jo 1950-luvulla, että tieteellisten teorioiden lisäksi Marxin ajattelua ohjasi ”omalaatuinen uskonnollinen vakaumus”, jonka mukaan ihmisen toimesta oli maan päälle luotavissa taivas sellaisena kuin kristinusko lupaa sen tulevassa elämässä. Marxilaiseen uskoon liittyi monissa uskonnoissa, esimerkiksi alkuperäisessä ”muhamettilaisuudessa”, nähtävä taisteluhenkkinen fanaattisuus.¹¹⁷

Siksi kristilliset teologit ovat käyneet, ja Hassisen mukaan on syytäkin käydä, vilkasta keskustelua kommunistien kanssa. Hassisen mukaan kommunismia voi ymmärtää varsin pitkälle, jos ajattelee sen miinusmerkkiseksi kristilliseksi lahkoksi tai sekulaariksi teokratiaksi: kommunismissa puolue on kirkko, jossa inkarnoitunut ilmoitus, Kommunistisen Puolueen Manifesti, vastaa kristittyjen Raamattua. Kommunismilla on ollut omat marttyyri- ja lähetyuskautensa. Kaanonin muodostuminen on ottanut oman aikansa ja Neuvostoliiton

---

¹¹⁴ Hassinen 1967, 24–31.

¹¹⁵ Hassinen 1967, 15.

¹¹⁶ Hassinen 1967, 16–20.

syntymä edustaa kommunismin ”konstantinolaista” vaihetta. Jakautumisen jälkeen ovat seuranneet kommunististen liikkeiden ekumeeniset prosessit ja niin edelleen.¹¹⁸

Eräs kristinuskon ja marxilaisuuden yhtymäkohdista on kumpaankin aatesuuntaan sisältyvä juutalais-kristillinen aikakäsitys. Molemmat hahmottavat historian siten, että siinä on alku ja loppu, ei kuten monet idän uskonnot, joiden mukaan historia palaa aina takaisin alkupisteeseensä eli on syklinen. Tästä nousee kummankin aatteen päämäärähakuinen historiankäsitys ja edessäpäin siintävän paratiisin odotus. Kommunismissa se on luokaton yhteiskunta, jossa ei ole riistoa, ei yksityisomistusta eikä ihmisen vieraantumista omasta, aidosta olemuksestaan. Tulevan maailman vision vuoksi kommunismi sai erinomaisen maaperän Venäjältä, jossa uskonnollinen perusviljelys perustui kiliastiseen ajatteluun eli tuhatvuotisen valtakunnan odotukseen. Messiaaninen uskonnollinen ajattelu, jossa Venäjä on kolmas Rooma, on syvällä venäläisessä sielunmaisemassa. Emanuel Sarkisyanzia mukailen Hassinen tulkitsee tämän ortodoksis pohjaisen uskonnollisuuden olleen edellytys sille, että marxilais-leniniläinen messiaaninen sanoma saattoi sytyttää kansakunnan.¹¹⁹

Linearisessa historiakäsityksessä paratiisin saavuttaminen edellyttää pelastajaa. Kristinuskossa se on *Jeesus Kristus* ja kommunismissa *proletariaatti*, joka käsitteenä syntyi marxilaisuuden myötä. Marxismi-leninismen dogmatiikassa proletariaatti oli se ihmiskunnan osa, jonka kautta historia pääsee toteutumaan. Synnittömänä proletariaatti, joka ei ole saastuttanut itseään yksityisomistuksella, noudattelee juutalaista messias-ajattelun kaavaa. Aikakäsitys näkyy myös ajoituksessa, jossa asioiden tapahtuminen tiettyinä hetkenä (kairos), tiettyjen tapahtumien risteyskohdassa on olennaista. Ajan rajautuminen horisonttiin edellyttää myös valtaisa lähetyksensä molemmissa aatteissa: Aika käy vähiin, ja pelastus on saatettava ennen sen loppumista maan ääriin. Pelastaja kruunataan lopulta kuninkaaksi.¹²⁰

4.3 Kristinuskon ja kommunismin – ideologiat ihmis- ja yhteiskunnanäkemyksen perustana

Maailma oli 1960-luvulla Hassisen kirjan julkaisemisen aikaan kylmän sodan vuoksi kaksinapainen. Maailma jakaantui kristilliseen länteen ja kommunistiseen itään. Vastakkain eivät olleet pelkästään uskonnollisävytteiset ideologiat kristinuskon ja marxilaisuus, vaan myös kapitalistinen ja kommunistinen talousjärjestelmä pyrki saamaan maailmassa hegemonian.

---

¹¹⁷ Hassinen 1967, 36; Alanen 1952, 181.

¹¹⁸ Hassinen 1967, 16–20.

¹¹⁹ Hassinen 1967, 36–41; Sarkisyanz 1955, 186.

¹²⁰ Hassinen 1967, 32–49.

Hassisen esitys kristinuskon ja kommunismin tarkastelusta perustuu lähtökohtaisesti dialogin tavoitteeseen. Asetelma ei tuntunut kovin luontevalta 1960-luvun suomalaisessa yhteiskunta- ja kirkkoajattelussa, vastakkainasettelu vaikutti siinä määrin sovittamattomalta.¹²¹

Suomessa vaikuttivat sodan jälkeen sosialistista yhteiskuntajärjestystä kannattanut Suomen Kansandemokraattinen Liitto (SKDL) sekä sen osana Suomen Kommunistinen Puolue (SKP). Samaan aikaan nuorisoradikalismi perusti monet teemansa juuri kommunistisen – tai vähintään sosialistisen – ideologian solidaarisuuden ja yhteisen hyvän eetokselle. Vasemmistolaisten ajatusten nähtiin tekevän pesää myös kirkon sisään. Tämän vuoksi varmasti synodaalikirjan aiheeksi olikin valittu juuri kristinuskon keskustelumahdollisuuksien tarkastelu kommunismin kanssa. Hassisen mukaan kommunismeja on itse asiassa useita, joten kristinuskon ja kommunismin välisessä dialogissa oli valittava ne fundamentit, joiden ympärille keskustelua tulisi rakentaa.¹²²

Hassisen kristilliselle kirkolle esittämä haaste antautua keskusteluun kommunistien kanssa nousee ekumeenisesta ajattelusta ideologioiden välillä. Hänen mukaansa ekumenia on sitä, että kirkkokunnat toimivat toisilleen peleinä esittäen kysymyksiä ja kyseenalaistuksia – jos ei muuten, niin olemassaolollaan ja korostuksillaan. Tunnistettuaan kommunismin juutalais-kristilliseltä pohjalta nousevaksi ideologiaksi, Hassinen kehottaa kanssakristittyjä hakemaan keskusteluun kommunistien kanssa ekumeenisen otteen. Hän ei ennusta prosessista helppoa, mutta pitää sitä rakentavana lähestymistapana. Hassinen kehottaa tunnistamaan kommunismin kristinuskolle esittämät haasteet, jopa syytökset.¹²³

Hassinen tunnistaa kirjassaan kaikenkattavien ideologioiden yleiset tunnuspiirteet: olemassaolon selitys, tulevaisuusorientoituneisuus, universaali ohjelmajulistus, mission mahdollisimman nopea toteuttaminen, ihmiset ovat instrumentteja suuremman tavoitteen saavuttamiseksi, tarvitaan vastustaja sekä toisaalta palvonnan kohteet ja muotoja. Hän listaa tunnettuina ideologioina kommunismin ja natsismin, mutta toteaa myös, ettei kristinuskoa voida edellä kuvatuilla kriteereillä pelastaa ”rajamerkkien ulkopuolelle”.¹²⁴

Todettuaan runsaat samankaltaisuudet kristinuskon ja marxilaisuuden ideologisessa perustassa sekä yhteisöllisyyden, tasajaon, sosiaalisen vastuun tavoitteissa Leino Hassinen haastaa kirkkoja keskusteluun kommunistien kanssa.¹²⁵

[Kommunismista keskusteltaessa länsimaisessa kontekstissa] riennetään joutuin syyttämään kommunismia uskonnonvastaiseksi, kristinuskon vastaiseksi ja kirkonvastaiseksi liikkeeksi, jolle on

---

¹²¹ Hassinen 1967, 10–13.

¹²² Hassinen 1967, 10–13, 14–18.

¹²³ Hassinen 1967, 50–51.

¹²⁴ Hassinen 1967, 24–26.

¹²⁵ Hassinen 1967, 50–51.

ominaista yleensä hävittäminen. Tällainen ensimmäisen reaktion mukainen suhtautuminen johtaa meidät siihen, että yhteisössä – tässä tapauksessa kristikunnassa – aavistellen havaittu yhteiskunnallinen syyllisyys tuomitaan kommunismissa. Siitä tehdään joukolla jumalaton ja antikristillinen, vaikka se toisi esiin kristikunnan omaa uskottomuutta huutamalla sen rajusti julki.¹²⁶

Sen sijaan, että Hassinen koettaisi selkäydinreaktion pohjalta leimata kommunismin läpeensä pahan valtakunnaksi ja viholliseksi kristinuskolle, hän haluaa nähdä ja ymmärtää kommunismin kautta kristillisen kirkon laiminlyönnit. Hahmottaakseen ja perustellakseen kristinuskon ja kommunismin keskinäistä dialogia Hassinen pohtii ideologian olemusta yleensä sekä asettaa nämä kaksi ihmis- ja maailmankäsitystä ideologiseen tarkasteluun.¹²⁷

Mikäli tarkastellaan mahdollisia esteitä kristinuskon ja kommunismin väliselle dialogille, on tarpeen todeta tunnustussuhteeseen liittyvä vallankäytön mahdollisuus. Vallankäyttö voi olla jo sitä, että tunnustaa tai jättää tunnustamatta toisen osapuolen olemassaolon. Esimerkiksi kristinuskon ja kommunismin välisen dialogin kannalta on tietysti olennaista, tunnustavatko kumpaakin ideologiaa edustavat osapuolet toisensa sellaisiksi, joiden kanssa katsovat voivansa antautua dialogiin. Näin siis keskeiseksi kysymykseksi nousee, millaisen sisällön tunnustussuhde kummankin osapuolen osalta saa, ja otetaanko toisen osapuolen sisältö vastaan. Tunnustussuhteessa voi vallita epätasapaino tai siinä määrin eriävät näkemykset sisällön osalta, että jompikumpi tai kumpikaan osapuoli ei näe dialogia mahdolliseksi. Kumpi osapuoli tahansa voi pitää toisen osapuolen arvoja sellaisina, että koetaan mahdottomaksi avata dialogia.¹²⁸

Molempien ideologioiden sisällä voidaan jo sinällään tunnistaa useita erilaisia tunnustussuhteita, joilla voi olla vaikutus ideologioiden välisen dialogin mahdollisuuksiin. Joudutaan ensinnäkin kysymään, mistä identiteetistä käsin kummankin ideologian edustajat pyrkivät keskustelua käymään; voidaanko ylipäätään puhua sellaisesta kristillisestä tai kommunistisesta identiteetistä, josta käsin ideologioiden edustajat voivat käydä dialogia edustaen kaikkia saman identiteetin jakavia?¹²⁹

Kristinuskoa ja kommunismia tarkasteltaessa yhteiskunnallisesta näkökulmasta on esiin nostettava suhde *lähimmäiseen*. Jumala-suhteeseen sidottu suhde lähimmäiseen on kristinuskon ydinajatuksia, kun puhutaan kristityn maanpäällisestä elämästä. Marx, joka oli ennen muuta sosiologi, käänsi ajatuksen lähimmäisestä yksilönä luokaksi, jolloin siitä muodostui yhteiskunnallinen rakenne. Marxin mukaan yhteiskunta elää rakenteissa. Hassisen mukaan on suuressa määrin Karl Marxin ja sosialistisen työväenliikkeen ansiota, että yhteiskuntaa on alettu tarkastella kokonaisuuksina, luokkina. Kommunismin voima on

---

¹²⁶ Hassinen 1967, 22.

¹²⁷ Hassinen 1967, 22, 24–31.

¹²⁸ Koskinen 2017, 24–25.

johdonmukaisessa ja osuvassa luokkayhteiskunnan kritiikissä. 1800-luvun yhteiskunnallisen kehityksen äärellä on Hassisen mukaan kysyttävä: ”Mitä kristillinen kirkko teki köyhien ja nääntyvien hyväksi?”¹³⁰

Hassinen ymmärtää sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhteiskunta- ja kirkkokritiikkiä. Vaikka kristillinen kirkko olikin lähetystoiminnan, sisälähetyksen ja diakonian kautta aktiivinen lähimmäisten huolehtimisessa, yhteiskunnan rakenteissa kirkon muutosta vaativa ääni puuttui, mikä toimi tilauksena marxilaiselle vapautuksen teologialle. Hassinen ottaa kristillisestä perinnöstä vanhatestamentillisen yhteiskuntakritiikin, joka hänen mukaansa kohdistui nimenomaan rakenteisiin, ei pelkästään yksilöiden auttamiseen. Hassinen kysyy, kumpi ojentautui 1800-luvun tilanteessa Vanhan testamentin yhteiskuntakritiikin airueksi: Marx omine pyrkimyksineen vai kristillinen kirkko? Hänen mukaansa vastaus on marxilaisuudelle kunniaksi ja kirkolle häpeäksi. Sen paljastuminen ”on tuskallista ja ajaa kristillisen kirkon kollektiiviseen synnintunnustukseen ja parannusentekoon”.¹³¹

Hassinen käsittelee kristinuskon ja marxilaisuuden suhdetta yhteiskunnan taloudellisiin olosuhteisiin. Hänen näkemyksensä mukaan sekä kristinuskon että marxilaisuuden yhtenevänä tavoitteena on estää rahaa ja omaisuutta orjuuttamasta ihmisiä. Hän näkee tässä kohtaa Lutherin ja Marxin olevan samalla asialla kritisoidessaan omina aikoinaan kapitalismin nousua. Marxilaisuus on Hassisen mukaan kristilliselle kirkolle paljastava oikaisuvaatimus alistaa myös raha-asiat ja pääoman sekä työn tekemiseen liittyvät kysymykset kristillisen uskon keskiöön. Hänen mukaansa kristillisen kirkon tulee tunnustaa omistusoikeus, mutta ei omistamisen koskemattomuutta.¹³²

Vastapainona marxilaisuuden kristinuskolle esittämille haasteille Leino Hassinen nostaa marxilaisuuden ideologiasta ja kommunismin käytännön toteutuksesta piirteitä, jotka osoittavat, ettei marxilainen ideaali ole toteutunut kommunistisessa soveltamisessa. Hänen mukaansa kristillinen ihmiskäsitys tukee yksityisen ihmisen totuuden etsimistä tieteen ja persoonallisen vakaumuksen alueella, samoin kuin sen ilmaisemista. Myös yksityinen yrittäminen on Hassisen mukaan ajettu erityisen ahtaalle kommunistisessa yhteiskunnassa. Yhtä lailla kuin yksityisomaisuutta ei voi pitää ehdottomana arvona, valtion julistaminen omistusoikeuden yksinvaltiaaksi luo uuden riiston muodon.¹³³

---

¹²⁹ Koskinen 2017, 28.

¹³⁰ Hassinen 1967, 53–54.

¹³¹ Hassinen 1967, 53–59.

¹³² Hassinen 1967, 59–63.

¹³³ Hassinen 1967, 70–74.

Hassinen ei tarkoituksella syvenny kommunismin ateistisuuteen, mutta toteaa sen kuitenkin tosiasiana. Ateistisuus on Hassisen mukaan myöhempi liitännäinen kommunismissa, mutta oli kylläkin tarkasteluajankohtanaan elimellinen osa kommunismia. Näiden kahden ideologian tarkastelussa olennaisempaa kuin uskonnollinen pohdinta, on niiden kyky tai kyvyttömyys keskinäiseen dialogiin. Hassisen näkökulma tunnustussuhteiseen dialogiin on nostaa esiin kysymykset ideologioiden kyvystä tunnistaa dialogin mahdollisuudet sekä tunnustaa toisen olemassaolon oikeutus ja niiden toisilleen asettamien kyseenalaistusten relevanttius. Hassisen mukaan on työlästä muodostaa käsitystä kahdesta laajasta ideologisesta kokonaisuudesta, joilla on samankaltainen perusrakenne, ja kuitenkin reagoivat toisiinsa voimakkaan kielteisesti.¹³⁴

Leino Hassisella oli kirjassaan pyrkimys saada kristilliset kirkot innostumaan dialogista kommunistien kanssa. Siten voidaan puhua rekognitiivisesta pohdinnasta. Hassinen siis pyrkii tekemään näkyväksi ne edellytykset, jotka joko mahdollistavat tai estävät dialogin. Hassisen analyysi tunnistaa Fraserin ja Honnethin rekognitioon ja uusjakoon liittyvät ulottuvuudet. Marxilaisuutta ja kommunismia voidaan Hassisen kirjassa lähestyä yksilön identiteetin näkökulmasta ja toisaalta resurssien oikeudenmukaisen jakautumisen näkökulmasta. Kristinusko tarjoaa erityisesti identiteetin rakentumisen pohjaksi ihmiskäsitystä, joka oikaisisi kommunismin materialistista orientaatiota. Kommunistinen ihanne haastaa puolestaan kristillisen kirkon taistelemaan resurssien oikeudenmukaisen jakautumisen puolesta yhteiskunnan rakenteissa.¹³⁵

Molempien ideologioiden tavoitteena voidaan pitää heikoista huolehtimista. Hassinen tulkitsee kuitenkin marxilaisen ideologian selvästi miinusmerkkiseksi elämäntarkastukseksi suhteessa kristinuskoon. Hänen mielestään kommunismi ei pysty omasta ihmis- ja maailmankuvastaan käsin vastaamaan ihmisten syvimpiin tarpeisiin. Hassisen mukaan kommunismi tekee myös selvän virhearvion uskoessaan ihmisen olevan pohjimmiltaan hyvä. Kristinusko puolestaan lähtee siitä, että syntiinlangennut ihminen on toiminnassaan lähtökohtaisesti paha ja pyrkii tarjoamaan ratkaisuja pahan ihmisen muutokseen.¹³⁶

Marxilaisuus uskonnollissävyytteisenä ideologiana ja kommunismi marxilaisuuden operationalisaationa esittävät kristinuskolle kysymyksiä sen itsetutkistelua varten. Kysymyksiä ei tarvitse sinänsä erikseen esitellä, vaan dialogityyppinen tarkastelu on mahdollista yksipuolisestikin, mikäli kristillinen kirkko haluaa tällaiseen tarkasteluun

---

¹³⁴ Hassinen 1967, 76.

¹³⁵ Fraser 2003; Fraser & Honneth 2003; Hassinen 1967, 59–63, 70–78.

¹³⁶ Hassinen 1967, 71.

antautua. Sama mahdollisuus on toki ollut myös kommunistisilla rakenteilla silloin, kun niitä vielä oli Hassisen tarkastelemassa mielessä. Mielenkiintoisen asetelmasta tekee se, että vaikka kommunismi siinä muodossaan, kuin se vielä 1960-luvulla oli, on lähestulkoon hävinnyt, kristillinen kirkko voi edelleen tehdä itsetutkistelua kommunismin ja marxilaisuuden aikanaan olemassaolollaan esittämien kysymysten ja kyseenalaistusten valossa. Vaikka se ei tapahtuisikaan koko kristillisen kirkon universaalilta laajuudelta, se voi toteutua kansallisella tai paikallisella tasolla. Tällaisessa prosessissa kirkko voi arvioida kykyään ja haluaan myötävaikuttaa yhteiskunnallisten rakenteiden ja arvojen kehittymiseen kristinuskon alkuperäisen, heikoista ja sorretuista välittämisen eetoksen suuntaan, johon marxilainen ideologia sitä olemassaolollaan on patistanut.¹³⁷

Rekognition näkökulmasta kristinuskon ja kommunismin välisessä dialogissa Hassisen kirjassa toteutuu keskusteluosapuolten sekä niiden keskeisten ajatuksellisten ja toiminnallisten piirteiden tunnistaminen. Hassinen osoittaa kommunismin ja kristinuskon dialogissa osapuolten vaikeuden tuottaa arvonantoa toisilleen – edes Hassisen peräänkuuluttaman ekumeenisen, toista peilinä käyttävän dialogin hengessä. Kristinuskon ja kommunismin osoitettu perustavanlaatuinen sisällöllinen erilaisuus sekä kommunismin protestiluonne suhteessa syntyäkanaan hegemoniseen kirkkoon tekevät todennäköisesti mahdottomaksi rekognitioteorian mukaisen syvimmän tunnustamisen ulottuvuuden, rakkauden, minkä puolestaan voisi ajatella olevan mahdollinen esimerkiksi kahden kristillisen kirkon ekumeenisessa kanssakäymisessä.¹³⁸

Hassinen ei lähde kuvaamassaan ideologioiden välisessä dialogissa tarkastelemaan kristinuskoon tai kommunismiin liittyvää kärsimystä teodisistisena kysymyksenä.¹³⁹ Hassinen kuitenkin toteaa, että kärsimys on läsnä esimerkiksi Marxin määrittelemän proletariaatin kokemuksena. Lisäksi hän kuvaa kärsimystä osana venäläistä kansanluonnetta, jossa ortodoksinen usko on ihannoinut kärsimystä, mikä on osaltaan luonut pohjan marxilaisuuden venäläiselle sovellukselle. Venäjän ortodoksisuuden keskeisiä korostuksia on askeettinen luopumisihanne, jonka voi katsoa johtavan eräänlaiseen kärsimyksen kokemukseen ja sen ihannointiin Jumalan suomana olotilana. Toisaalta kommunismissa

---

¹³⁷ Hassinen 1967, 50–69.

¹³⁸ Hassinen 1967, 50–69; Koskinen 2017, 32.

¹³⁹ Teodikea on sen tarkastelua, voidaanko kärsimys perustella Jumalan tarkoituspäristä käsin, ja mitä kärsimys kertoo Jumalan olemassaolosta ja Jumalan attribuuteista (hyvä, kaikkietävä, kaikkivaltias). Pihlström 2017, 524–525; Kivistö & Pihlström 2016, 348–349.

Hassinen näkee uhrattavan useamman sukupolven raaka-aineen tavoin yhteiskunnan kehittämisen hyväksi. Hänen mielestään ideologia on silloin armoton ihmisyydelle.¹⁴⁰

Teodisismi edellyttää itse asiassa, että kärsimys nähdään jonkin ihmistä suuremman hyvän oikeuttamana¹⁴¹. Kun kristinuskoa sekä kommunismia marxilaisuuden operationalisoituneena muotona tarkastellaan ideologioina, jotka selittävät maailmaa ja ihmiselämän päämäärää, myös kärsimys voidaan nähdä teodikean näkökulmasta yksilön elämässä ja yhteiskunnan rakenteessa välttämättömyytenä. Molemmat dialogissa olevat ideologiat itse asiassa tunnustavat ja tunnustavat tämän, eivätkä näytä kokevan siitä syyllisyyttä. Kun kärsimys on ideologisoitu, voidaan mikä tahansa kärsimys palauttaa instrumentaalisuuteen; ideologiassa ei ole kärsimystä, jolla ei olisi selitystä.

Ideologian sisäisissä tunnustussuhteissa voi hyvin tarkastella sitä, miten Heikki J. Koskisen kuvaamat tunnustamisen eri tasot toteutuvat, ja millaisen dynamiikan ne luovat niin kristillisten kuin kommunististen yhteiskuntien ja yhteisöjen sisälle. Rekognition näkökulmasta yksi kristinuskon ja kommunismin sisäisistä, tunnustussuhteisiin liittyvistä kiteytyksistä on tarkastella yksilön suhdetta toisen ja omaan omaisuuteen. Kärjistäen on sanottu kommunismissa ajateltavan, että se, mikä on sinun, on myös minun, kun taas kristinuskon dogmiin kuuluu ajatus, että se, mikä on minun, on myös sinun; molemmissa ajattelutavoissa lopputulos on matemaattisesti sama, mutta uudelleenjaon sosiaalipsykologinen dynamiikka on aivan eri.¹⁴²

4.4 SKDL ja kommunistit kristillisen yhteiskunnanäkemyksen ideologisena haastajana Suomessa

Mielenkiintoisen jakson kirkon yhteiskunnallisten suhteiden kannalta muodostavat vuosien 1966 ja 1970 eduskuntavaalit. Vuoden 1966 vaaleissa vasemmisto voitti SDP:n johdolla ja muodosti kansanrintamahallituksen. Vuoden 1970 eduskuntavaaleja edeltävää mediakeskustelua analysoitaessa on muistettava, että vuoden 1966 eduskunnassa vasemmistolla ja keskustalla oli enemmistö, jonka turvin Suomeen oli muodostettu kansanrintamahallitus. Myös vuoden 1966 vaaleja edelsi voimakas ja kantaaottava keskustelu Kotimaassa.¹⁴³

Tarkasteltaessa päätoimittaja Leino Hassisen näkökulmia vuoden 1970 vaalikeskusteluun on niitä peilattava hänen ajatteluunsa vain muutama vuosi aiemmin julkaistussa *Kristinuskon ja kommunismin* -kirjassa. Hän käsittelee kirjassa omana lukunaan

---

¹⁴⁰ Hassinen 1967, 46, 75.

¹⁴¹ Pihlström 2017, 524–525.

¹⁴² Koskinen 2017.

suomalaisen kommunismin ja kirkon välistä suhdetta. Suomalaisen kommunismin sosioekonominen alusta oli erilainen kuin Neuvostoliitossa, kommunismin kotimaassa. Myös poliittinen järjestelmä ja kansanluonne poikkesivat itänaapurista. Suomalainen kommunismi jäsenyi selkeimmin Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) poliittisen toiminnan kautta. Puolue ei ollut virallisesti kommunistinen, mutta Hassisen mukaan sen kommunistijohtoisuus oli kiistatonta.¹⁴⁴

Hassinen kuvaa suomalaista vasemmistolaisuutta, jossa oli vahva kommunistinen ideologinen peruskudus, voimakkaasti tietyillä alueilla vaikuttavana ajatussuuntauksena. Paikkakunnan ja alueen elinkeinorakenne, kuten paikkakunnan suuryrityksen tapa kohdella työntekijöitään sekä vuosisataiset maanomistusolot ja torppariasutus kartanoiden ympärillä, ovat toimineet historiallisina rakenteina, joiden pohjalta vasemmistolainen ajattelutapa aikojen saatossa syntynyt. Tunneperusteista kiinnittymistä vasemmistolaisuuteen ovat vahvistaneet merkittävät yhteiskunnalliset tapahtumat, kuten lakot, tehtaiden sulkemiset ja pitkävaikutteisimpana kansalaissota. Dynamiikka suomalaisessa vasemmistolaisuudessa ja kommunismissa on kollektiivisesti muotoutunutta, kun taas Venäjälle marxilaisuus tuotiin vallankumouksen voimin ja betonoitiin kaikkia koskevaksi järjestelmäksi.¹⁴⁵

Leino Hassisen analyysi kommunismista näkyy myös Kotimaan pääkirjoituksissa keväällä 1970. Leninin syntymän 100-vuotisjuhlintaan liittyen Hassinen palasi muutamaa vuotta aiempaan analyysiin marxismi-leninismistä. Hän toisti kirjassaan esitetyn näkemyksensä marxismi-leninismien tuhoavasta vaikutuksesta Neuvostoliitossa ja itäblokin maissa kutsuen sitä yhdeksi historian suurimmaksi jumalattomuusliikkeeksi. Samalla hän kuitenkin muistutti, että työväenliike, kapitalistinen yhteiskunta ja kristillinen kirkko olivat laiminlyödessään köyhät merkittävässä vastuussa siitä, että marxilainen ideologia sai jalansijaa 1900-luvun alun Venäjällä.¹⁴⁶

Kotimaa ja sen päätoimittaja Leino Hassinen kirjoittivat ennen kevään 1970 eduskuntavaaleja useaan otteeseen kommunismista, jonka Hassinen katsoi saavan muotonsa SKDL:ssä ja SKP:ssä. Eduskuntavaaleissa oli monia yhteiskunnallisia kysymyksiä käsittelyssä. Hassisen johdolla Kotimaassa nähtiin SKDL ja sen kommunistinen kärki SKP ideologisesti kristinuskolle vieraina puolueina. Erityistä närää herätti evankelis-luterilaisen kirkon radikaalin papin Terho Pursiaisen ehdokkuus SKDL:n listalla. Tämä sisälsi Kotimaan

---

¹⁴³ Jalovaara 2011, 51–62.

¹⁴⁴ Hassinen 1967, 88–106.

¹⁴⁵ Hassinen 1967, 89–90.

¹⁴⁶ Kotimaa 21.4.1970 Historian toiseksi suurin vallankumouksellinen (pääk.).

mukaan sovittamattoman ristiriidan, sillä kansainvälinen kommunistinen liike, jonka osa SKP oli, pyrki tekemään kaikkensa hävittääkseen kristinuskon maailmasta.¹⁴⁷

Kristinuskon ja kommunismin -kirja Hassisen suuntaa voimakkaan kritiikin kommunistista toteutusta vastaan sekä painii ideologian tatomilla ankarasti marxismi-leninismiin ateistisuutta vastaan. Tämän kirjassa kehystetyn ideologisen väittelyn Hassinen tuo Kotimaan sivuille eduskuntavaaleja edeltäneessä kirjoittelussa. Kovan kritiikin ohella Leino Hassinen kuitenkin ymmärtää suomalaisen pienviljelijän ja suuryritysten korpikyliin hylkäämään ääntä SKDL:lle sosiaalisen tyytymättömyyden ilmentymänä. Vuoden 1966 eduskuntavaaleissa SKDL:n saama 25 prosentin kannatus ponnisti Hassisen mukaan juuri tuolta tyytymättömyyden alustalta, ei marxilaisen ideologian ihanteista.¹⁴⁸

5 Leino Hassisen synteesi yhteiskunnanäkemyksestä kristillisen maailmankuvan pohjalta

5.1 Oikeudenmukainen yhteiskunta kristillisen sanoman pohjalta

Tarkasteltaessa Leino Hassisen yhteiskunnanäkemyksiä on otettava huomioon hänen askarointinsa yhtäältä taloudellisen oikeudenmukaisuuden ja ihmisoikeuksien näkökulmasta sekä toisaalta kristinuskon ja kommunismin välisen ideologisen yhteiskunnanäkemyksen vertailun näkökulmasta. Ensimmäiset kirjalliset merkit Hassisen tämän suuntaisesta ajattelusta on kirjattu hänen lisensiaattityöhönsä 1954. Hänen Luther-tuotantoon perustamansa näkemykset ihmisestä taloudellisena ja yhteiskunnallisena toimijana ovat siinä määrin selvästi nähtävissä jo tuolloin, että sama ihmis- ja yhteiskunnanäkemys on tunnistettavissa hänen ajatteluaan kuvaavassa tuotannossaan myös myöhemmin.¹⁴⁹ Leino Hassinen oli saanut yhteiskunnallisen herätyksen teollisuusseminaarissa jo 1950-luvulla. Seminaari oli hänelle silmiä avaavaa aikaa. Hän on todennut eri yhteyksissä, että hän ei voinut sen jälkeen valmistaa saarnaa ilman, että hän ottaa huomioon työväen elämäntodellisuuden.¹⁵⁰

Hassisen mukaan kommunismi muistuttaa kristillistä kirkkoa ihmiselämän sosiaalisesta ulottuvuudesta. Hassinen näkee, että kommunismin sisältyvä toivo luokattomasta yhteiskunnasta heijastaa samaa oikeuden, totuuden ja vanhurskauden vaatimusta kuin Jeesuksen toiminta ja Vanhan testamentin profeetat. Kommunismi merkitsee Hassisen ajattelussa voimakasta paranuksenteon vaatimusta ja auttaa kristittyjä näkemään synnillisten järjestelmien laajuuden taistellessaan sorrettujen elämän puolesta. Kommunismi herättää

---

¹⁴⁷ Kotimaa 6.3.1970 Ajatusten kuvittaminen.

¹⁴⁸ Hassinen 1967, 99–100.

¹⁴⁹ Hassinen 1954.

voimakkaalla protestillaan kristillisen kirkon tajuamaan puutteellisen Jumalan tahdon tulkinnan. Kristillisen kirkon parannusenteko kollektiivisista synneistä edellyttää Hassisen mukaan yhteisöllistä ajattelua, ja parannus on sijoitettava yhteiselämän instituutioihin, julkiseen keskusteluun ja yhteisöjen keskinäisiin suhtautumistapoihin. Kirkon julistus on Hassisen mielestä kuitenkin tehnyt kristillisestä uskosta yksipuolisella tavalla yksilön sielunelämää erittelevän harjoitelman. Tätä yksilökeskeisyyttä hän arvostelee monessa kohden myös *Nyt on kirkon aika* -pamfletissaan ja esittää vaatimuksen kristinuskon näkemisestä koko ihmiselämän piiriä koskevana.¹⁵¹

Mikäli tätä vuonna 1967 kirjoitettua tekstiä pidetään kehyksenä vuoden 1970 eduskuntavaaleja edeltävälle keskustelulle Kotimaassa, sama voimakas rekognitio- eli tunnustusvaatimus, joka *Kristinusko ja kommunismi* -kirjassa esiintyy, ei täysin ilmene lehden suhtautumisessa SKDL:ään ja muihin kirkon tuolloista asemaa vastustaneisiin poliittisiin liikkeisiin. Hassinen tosin muistuttaa kommunismin nousseen kirkon ja kapitalistisen yhteiskunnan laiminlyöntien seurauksena. Hänen voimakasta vaatimustaan kirkon pyrkimyksestä vuoropuheluun kommunistien kanssa voi siis pitää jossain määrin periaatteellisena ja idealistisena joskin ajatuksenkulultaan loogisena.¹⁵²

Hassisen jäsenyys kristittyjen vastuusta yhteiskunnassa saa laajan sijan hänen 1980-luvun lopulla kirjoittamassaan *Aikuiskatekismuksessa*. Jokaiselle kristitylle suunnatussa kristillisen maailmankatsomuksen kuvauksessa hän käsittelee yhden luvun verran vaihtoehtoisia talousjärjestelmiä, joista kapitalismi ja sosialismi saavat perusteellisimmat pohdinnat. Tekstissä näkyy selvästi samoja juonteita kuin hänen 20 vuotta aiemmin julkaistussa *Kristinusko ja kommunismi* -kirjassaan. Korostus on yhteisyydessä ja yhteisvastuussa. Hän edelleen muistuttaa sosialismin kristillisen etiikan kannalta arvostettavista tavoitteista, vaikka järjestelmän sovellutukset maailman suurissa valtioissa eivät saakaan Hassiselta kiitosta. Toisessa luvussa hän vielä hahmottaa tulevaa maailmaa, jossa ”ihmiskunta-ajattelu” viriää ja pystytään luomaan oikeudenmukainen talousjärjestelmä. Järjestelmän pohjaksi Hassinen hahmottelee YK:ssa 1974 hyväksytyä Uutta kansainvälistä talousjärjestystä (UKTJ), jonka solidaarisissa päämäärissä avautuu paikka myös yksittäisten kristittyjen ja kirkon vastuunkannolle.¹⁵³

Sama vahva oikeudenmukaisen tulonjaon vaatimus kuului jo vuoden 1970 eduskuntavaalien alla Kotimaan pääkirjoituksessa. Hassinen toteaa kärsivän lähimmäisen

---

¹⁵⁰ Hassinen 1967, 36; Ketola 2004/2015.

¹⁵¹ Hassinen 1967, 103–104; Hassinen 1969, 59–65.

¹⁵² Hassinen 1967, 98–106.

hädän tunnistamisen kuuluvan erottamattomana osana uskonelämään. Poliittiseksi toiminnaksi muutettuna se tarkoittaa ankaran verotuksen edistämistä vastoin omaa etua. Hän pitää epäkristillisenä ja jumalattomana sitä, että suurituloiset pitää puoliaan verotusta vastaan, vaikka demokratia siihen suokin oikeuden. Hassinen vaatii valvovaa kristittyä ”kutsumaan paikalle verottajan” tulonjakopolitiikan muodossa ja ”murentamaan järjestelmällisesti hänelle laillisesti kuuluvaa omaisuutta ja tuloja”. Hassinen toteaa johtopäätöksensä, että kristitty ei ole vapaa äänestämään ”minkä tahansa itsekkyyksijärjestelmän puolesta”, vaan kristittyjen tehtävä on äänestää puutteen, kärsimyksen ja vääryyksien tila yhteiskunnassa mahdollisimman kapeaksi.¹⁵⁴

Myös Hassisen viimeisessä kirjassa *Idän uusi aamu* hän toistaa yhä uudelleen sen, että kristillinen kirkko oli velto köyhän asialle. Uskonpuhdistuksen kirkot keskittyivät yksilön syyllisyyskysymykseen ”pöhötautisen” toisen uskonkappaleen ympärillä sekä pelastuskeskeisen seurakunnallisen elämän kehittämiseen Uuden testamentin hengessä. Näin Hassisen mukaan kirkot jättivät sivustakatsojiksi Vanhan testamentin jyrisevät profeetat yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden vaateineen. Profeetallisen julistuksen puuttuessa Euroopan kirkoista 1800-luvuilla, rabbiinisuvun jälkeläisen Karl Marxin julistuksessa kuului ”profeettojen julistuksen kumu”. Sen vuoksi kommunismi sai muotoutua marxilaisuuden pohjalta maailman suurimman valtion ideologiaksi sekä poliittiseksi ja talousjärjestelmäksi.¹⁵⁵

5.2 Kirkon ja kristinuskon rooli yhteiskunnallisena vaikuttajana

Kotimaa oli julistautunut kristillis-yhteiskunnalliseksi lehdeksi jo perustamisensa yhteydessä sekä uudelleen aina lehden linjaa tarkistettaessa. Hassinen halusi päätoimittajakaudellaan ankkuroitua juuri tuohon Kotimaan ihanteeseen. Kristillisyyttä yhteiskunnallisessa keskustelussa on tarkasteltava sekä ideologiselta kannalta että kirkon ja poliittisten toimijoiden kannalta.¹⁵⁶

Hassisen pääkirjoitukset vuoden 1970 eduskuntavaalien (15.–16.3.1970) kiihkeässä julkisessa keskustelussa vahvistavat tätä käsitystä aktiivisesta yhteiskunnallisesta keskustelijasta, jolla oli käytössään arvovaltainen foorumi. Viimeinen pääkirjoitus juuri ennen vaaleja oli otsikoitu ”Demokratian sakramentti”. Se kuvaa Hassisen käsitystä kristityn suhteesta yhteiskunnalliseen ja erityisesti poliittiseen toimintaan. Seuraavassa osa pääkirjoituksesta:

---

¹⁵³ Hassinen 1984, 185–191, 208–210.

¹⁵⁴ Kotimaa 10.3.1970 Ette voi äänestää itsekkäästi (pääk.).

¹⁵⁵ Hassinen 1997, 180–184.

¹⁵⁶ Mikkola 2004/2015; Murtorinne 1980, 25–34.

Äänestys on demokratian sakramentti. Siihen on tiivistynyt ihmisarvon pyhää loukkaamattomuutta. Äänestyksessä me ihmiset muutamme kokemuksemme, tietomme ja pyrkimyksemme suunnan valinnaksi. Äänestyksessä sitoudumme tietynlaiseen tulevaisuuteen - niin kuin sakramenttia käytettäessä aina tehdään. On luonnollista ja asiaankuuluvaa, että me kristittyinä ja kansalaisina äänestämällä vaikutamme yhteiselämän tulevaisuuden kehitykseen.

Kristillisen kirkon kokemuksesta tiedämme, että yleinkin asia, sakramentti, voi käytössä vääristyä. Tämä ilmiö on havaittavissa myös äänestyksen suhteen. Lähes uskonnollisella innolla vaaditaan ihmisiä äänestämään. Tämä on selvästi seurausta siitä, että politiikasta on tehty uskonnon korvike; jossainhan ihminen palvontaansa suorittaa. Poliittinen osallistuminen on kristitylle ainoastaan yksi osa uskon kuuliaisuuden kenttää.

Demokratian nähdään nykyään toteutuvan liian kireästi juuri äänestystapahtumassa. Sen osoittaa suorastaan tuskatilaksi muodostuva vaalikamppailu. Vaalien merkityksen tulehtunut korostus enteilee sivustaseuraajan osaan vetäytymistä vaalien välillä. Kansalaisvelvollisuuden hoitamisesta nyt, vaaleissa, kykenee ihminen tekemään alibin elää itsekkään välinpitämättömänä kansalaisena seuraaviin vaaleihin asti. Poliitiikasta on tällöin tehty vallan ja vastuun vuokrausjärjestelmä, joka on omiaan vieraannuttamaan kansalaisia todellisesta demokratiasta.

Kristillinen seurakunta tietää, että nukkumisen kiusaus keskity vaaleihin. Valvominen eli valppaana eläminen on koko elämämme sisältö.¹⁵⁷

Saman lehden toisessa pääkirjoituksessa hän vielä jatkaa samaa teemaa ja muistuttaa, suomalaisen yhteiskunnan suomat mahdollisuudet ovat liian arvokkaita tuhlattaviksi tyytymättömyydellä, rähinällä, toisten ihmisten hyväksikäytöllä ja poliittisella juonittelulla.¹⁵⁸

Merkillepantavaa Hassisen yhteiskunnallisessa ajattelussa on, että hän koki vuoden selvää kielteisyyttä Suomen kristillistä liittoa (SKL) kohtaan ja toi sen myös avoimesti esiin 1970 eduskuntavaaleja edeltävässä kirjoittelussa. Pulmana hän näki sen, että yksi puolue olisi monopolisoimassa kristillisten arvojen ajamisen politiikassa, vaikka kristittyjä oli hänen mukaansa kaikissa puolueissa – pastori Terho Pursiaisen eduskuntavaaliehdokkuuden myötä myös SKDL:ssä. Kirkon ja kristillisen puolueen samastuminen ihmisten mielissä oli niin ikään kielteistä. Hassinen kyllä tunnisti, että yhteiskunnassa voisi olla tilanne, jossa muut puolueet eivät hyväksyisi kristittyjä edustajia riveihinsä, mutta sellainen ei tilanne hänen mukaansa Suomessa ollut. Sen sijaan myönteisenä hän näki sen, että kristityt ovat valveutuneet yhteiskunnallisissa kysymyksissä.¹⁵⁹

Hassinen oli vahvasti sitä mieltä, että uskonto ja politiikka kuuluvat yhteen. Siten voidaan parhaiten varmistaa, että ”maan suolana” toimivat kristityt vaikuttavat muun muassa koulukasvatukseen, radio- ja televisio-ohjelmistoihin, oikeuslaitokseen, valtion suhteeseen kirkkoon, omistussuhteisiin ja verotukseen.¹⁶⁰ Tässä suhteessa Hassinen ja Simojoki näkivät kirkon ja kristittyjen tehtävän yhteiskunnassa samoin: kirkko ei voinut rajoittua pelkästään hengellistä elämää koskeviin kysymyksiin.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ Kotimaa 13.3.1970 Demokratian sakramentti (pääk.).

¹⁵⁸ Kotimaa 13.3.1970 Maaliskuun kolmastoista (pääk.).

¹⁵⁹ Jalovaara 2011, 116–117; Kotimaa 6.6.1969 Kristillinen puolue?

¹⁶⁰ Kotimaa 10.2.1970 Uskontoa politiikkaan (pääk.).

¹⁶¹ Seppo 2015, 124.

Kirkon hengellistä ja iankaikkisen elämän tärkeyttä korostavaa roolia tähdentäneen dogmatiikan professori Osmo Tiililän mielestä kirkon olisi tullut pysytellä alkuperäisessä tehtävässään. Hänen mielestään ”teollisuuspappien” kirjoituksissa syrjäytettiin kirkon pääasia taivaan valtakunnan sanoma. Tästä jo 1950-luvun alussa esittämästään kannasta hän ei luopunut suomalaisen yhteiskunnan radikalismien vuosinakaan, vaan jatkoi kirkon arvostelua sen jäsenyydestä erottuaan koko 1960-luvun.¹⁶²

Leimallista Hassisen pääkirjoituksille Kotimaassa hänen ensimmäisenä päätoimittajavuotenaan oli voimakas kristityn yhteiskunnallisen vastuun korostaminen. Samalla hän koki, että elettiin keskellä ideologioiden taistelukenttää, jossa jokaisen piti valita puolensa. Vuoden 1969 viimeisessä Kotimaan numerossa luodessaan katsaukset päättyvään 1960-lukuun ja alkavaan 1970-lukuun Hassinen muistutti, että koulu, lehdistö, kirjallisuus, radio ja televisio tulevat olemaan ideologisen sodankäynnin yhteenottoaikoja, ja taistelutilanteesta tulee normaali tapa elää jokapäiväistä elämää. Päättyvältä vuosikymmeneltä hän listasi myönteisenä kehityksenä muun muassa yleisen sosiaaliturvan aikaansaamisen. Alkavan 1970-luvun evästyksiksi hän patisti kristityt ponnistelemaan paremman yhteiskunnan ja maailman eteen.¹⁶³

6 Johtopäätökset

6.1 Etsimässä kirkon roolia yhteiskunnan murroksessa

Lähdin suuntamaan tarkastelua kirkon itseymmärrykseen ja yhteiskunnalliseen sidonnaisuuteen 1960- ja 1970-lukun yhteiskunnalliseen murroksen keskellä. Tarkastelun oppaina ovat olleet Kotimaan silloinen päätoimittaja Leino Hassinen, arkkipiispa Martti Simojoki ja dogmatiikan professori Osmo Tiililä. He muodostavat trion, joiden toisistaan poikkeavat tulokulmat sekä aktiivinen kirkollinen ja yhteiskunnallinen keskustelijuus tarjoavat riittävän kattavuuden, jotta 50 vuoden takaisesta ajasta voidaan muodostaa ymmärrys aikalaisten kysymyksenasetteluista sekä pohdinta tämän päivän näkökulmasta.

Ennakkonäkemykseni siitä, keille kannattaisi tässä tutkielmassa antaa keskeisimmät puheenvuorot, osoittautui oikeaksi, sillä Tiililän, Simojoen ja Hassisen roolit sekä persoonalliset ja teologiset erilaisuudet edustivat riittävän laajassa määrin kirkollista näkemystä kirkosta itsestään sekä yhteiskunnasta kirkon toimintakenttänä.

Kirkon sisäinen keskustelu jäsenyksi tässä tutkielmassa Osmo Tiililän ja Martti Simojoen laaja-alaisten ja ajallisesti vuosikymmenten mittaisten ulostulojen kautta. Aiheiden kattavuus

---

¹⁶² Junkkaala 2004, 630–631.

ja pitkän pitkittäistarkastelun vuoksi niistä piirtyy riittävän selkeä ja johdonmukainen kuva molempien ajattelun osalta. Yhteiskunnallinen ja poliittinen keskustelu kirkon ympärillä oli presidentti Urho Kekkosen aikakaudella selvästi vilkkaampaa kuin nykyään, mikä johtuu osin myös presidentin aseman muutoksesta suhteessa kirkkoon. Esimerkiksi vielä Mauno Koivisto presidenttinä ollessaan käytti kirkon päälle kuulunutta valtaa.

Tässä tutkielmassa Simojoen ja Tiililän ajattelun hyödyntämisen perimmäisenä tavoitteena oli luoda kehys Leino Hassisen kirkko- ja yhteiskuntanäkemyksen tarkastelulle. Siihen toteutettu asetelma antoi mielestäni erinomaiset puitteet. Hassisesta on tehty pro gradu -tasoisia töitä etupäässä koskien hänen toimintaansa Inkerin kirkossa. Lisäksi Inkerin kirkosta on työn alla Antti Luoman väitöskirja, jossa sivutaan myös Hassisen teologian vaikutuksia Inkerin kirkkoon. Sen sijaan Hassisen toimintaa ei ole aiemmin tutkittu 1960- ja 1970-lukujen osalta akateemisessa tutkimuksessa. Toki Hassisen toiminta Inkerin kirkossa on jatkumoa hänen kirkolliselle ja yhteiskunnalliselle ajattelulle ja siten osa kokonaiskuvaa hänen ajattelustaan ja toiminnastaan, mutta ankkuripisteenä voidaan pitää hänen toimintaansa Kotimaan päätoimittajana, mikä antoi hänen julkituloilleen institutionaalisen painoarvon suomalaisessa kirkko- ja yhteiskuntakeskustelussa.

6.2 Sisällönanalyysillä ja rekognitiolla ymmärrystä kirkosta ja yhteiskunnallisista ideologioista

Sisällönanalyysi tarjosi työkalut käsitellä Leino Hassisen kirjallista tuotantoa sekä peilata sitä aikalaisten kirjalliseen tuotantoon. Tulkinta perustui esiyymmärrykseen kirkollisesta ja yhteiskunnallisesta tilanteesta sekä kirkon ja muun yhteiskunnan välisistä suhteista. Käsitteet eivät aiheuttaneet kirjallisten lähteiden tulkinnassa ongelmaa, sillä erilaisista näkemyksistä huolimatta keskeisten tässä tutkielmassa käytettyjen keskustelijoiden käsitteellinen todellisuus oli keskinäisesti jaettu.

Luontevan teoreettisen kehikon tarjosi rekognitioteoria. Tunnistamisen ja tunnustamisen prosessit avaavat sekä kirkkonäkemykseen liittyvien erilaisia teologisia ja hengellissosiologisia painotuksia edustavien ryhmittymien keskinäistä vuorovaikutusta kirkossa että erilaisia yhteiskuntanäkemyksiä ja ideologisia dogmeja edustavien poliittisten ryhmittymien dialektiikkaa yhteiskunnissa ja yhteiskuntien välillä.

Tarkasteluajankohtana maailma oli jakautunut blokkeihin. Länsimainen, demokraattiseen markkinatalouteen luottava Länsi-Eurooppa ja Yhdysvallat muodostivat yhden kokonaisuuden ja toisen muodostivat Neuvostoliitto itäeurooppalaisine liittolaisineen.

---

¹⁶³ Kotimaa 30.12.1969 Liikkeelle joutunut maailma (pääk.) ja Elämä normalisoituu taisteluksi (pääk.).

Kaksinaisuus muodostui näiden kahden blokin välille. Lisäksi Kiina väkimmäältään maailman suurimpana valtiona muodosti oman kokonaisuutensa sekä jonkinasteisen kommunistis-ideologisen liittolaisuuden Neuvostoliiton kanssa. Se ei kuitenkaan vielä tuolloin ollut maailmanpolitiikassa aktiivinen peluri.

Afrikka oli maanosa, jonka pään yli puhuttiin ja päätettiin asioista sitä kuulematta maailmanpolitiikan kentillä. Itse asiassa tunnustamisen näkökulmasta kristilliset kirkot olivat aktiivisia tukiessaan afrikkalaisten valtioiden itsenäistymistä. Missionaalinen kirkko oli perustehtävänsä mukaisesti hereillä historiallisessa tilanteessa. Nämä maailmanpoliittiset asetelmat perustelevat rekognitioteorian käytön tämän tutkielman kehyksenä.

6.3 Institutionalisoitunut kirkko kohtaa yhteiskunnan

Leino Hassisen näkemys kirkosta on tutkielmassa käyttämäni kirjallisen materiaalin perusteella vahvasti systemaattinen ja institutionaalinen, vaikka hän tunnistaa myös yksilökristityn henkilökohtaisen hartaudenharjoituksen ja toiminnallisen vastuun seurakunnassa. Hänen näkemyksessään on vahvasti mukana kirkkoinstituution ja sen jäsenten aktiivinen osallistuminen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja vastuunkantoon.

Hassisen 30-vuotiaana Lundin yliopistoon vuonna 1954 tekemänsä liseniaattityö osoittaa hänellä olleen jo varhain syvällistä pohdintaa syntiinlangenneen ihmisen asemasta langenneessa maailmassa sekä näiden suhteesta Jumalaan. Hassisella on tulkintani mukaan vahva kiinnittyminen Lutherin ajatteluun ihmisestä myös taloudellisena toimijana. Luther-tutkimukseen keskittynyt niin sanottu lundilaisuus, jota Osmo Tiilikä kritisoi omassa tuotannossaan elämänsä viimeiset vuosikymmenet, on toiminut mitä suurimmalla todennäköisyydellä kristittyjen sosiaalista vastuuta korostavana kasvuympäristönä nuorelle teologille.

Kun tarkastelee Hassisen ajattelua eri vuosikymmenillä julkaistun kirjallisen tuotannon valossa, sieltä pystyy tunnistamaan Jumalan edessä yhteiskunnallisesti vastuullisen ihmiskuvan, jonka tehtävänä on toimia eriarvoisuuden poistamiseksi. Sen lisäksi hän näkee, että Jumalan mielenmukaisella tavalla järjestetty yhteiskunta jakaa hyvinvointia ja varallisuutta tasaisemmin. Hassisen mukaan Lutherin toiminta 1500-luvulla antoi tälle tärkeän esikuvan samalla, kun Luther uudisti kirkon teologisia fundamenteja ja seurakuntaelämän käytännön toteuttamista.

Tämä ilmenee selkeänä uskona jumalanpalvelukseen seurakunnan elämän ytimenä. Jumalanpalvelus symbolisine merkityksineen tuntuu elävän Hassiselle voimakkaasti. Muistaen, että jumalanpalveluselämä oli 1960-luvulla selvästi formaalimpaa ja

pappivetoisempaa kuin nykyään, voidaan todeta, että liturgille jumalanpalveluksen sisällöllinen syvyys avautui todennäköisesti helpommin kuin valistuneellekin kirkkovieraalle, paitsi tiedollisesti myös kokemuksellisesti. Tähän ajatteluun näyttää istuvan heikosti Osmo Tiililän ja uuspietistisen viidennen herätysliikkeen yksilön pelastusta koskeva korostus, jota Hassinen kavahtaa sekä *Kristinusko ja kommunismi* -kirjassa että *Nyt on kirkon aika* -pamfletissaan.

Hassisen näkemyksen mukaan seurakunnan jumalanpalveluselämän ja muun toiminnan tehtävä on varustaa seurakuntalaiset palvelemaan yhteiskuntaa. Kirkko instituutiona edustaa kristillistä uskoa yhteiskunnan keskellä ja käy aktiivista keskustelua yhteiskunnassa yleisesti sekä sen eri instituutioiden kanssa erityisesti, kuten kasvatuksen kysymyksistä koululaitoksen kanssa ja taloudellisen oikeudenmukaisuuden kysymyksistä talouselämän ja poliittisten päätöksentekijöiden kanssa. Tässä ajattelussa Hassinen sai tukea Simojoen vaalimasta kansankirkkoajattelusta.

Hassisen näkemys kirkosta ja yhteiskunnasta näyttää olevan se, että yksilö on toimintakykyinen sekä parhaalla tavalla ja oikeudenmukaisesti resursoitu osana institutionalisoitunutta yhteisöä, olipa kyseessä kokonaiskirkko tai yksittäinen seurakunta. Hassisen ajattelussa nousee vahvasti esiin instituutioiden keskinäinen tunnustaminen silloinkin, kun niiden edustamat arvot poikkeavat toisistaan tai ovat jopa ristiriidassa keskenään. Tämä instituutioiden ja ideologioiden keskinäisen tunnustamisen ihanne on voimakkaasti esillä *Kristinusko ja kommunismi* -kirjassa. Kristinuskon ja kommunismin välisessä vuorovaikutuksessa hän nostaa esiin molempien ideologioiden varsin pitkälle yhteisen ideaalin resurssien oikeudenmukaisesta jaosta. Kumpaakin ideologiaa hän kritisoi niiden kyvystä ja halusta toteuttaa omia ihanteitaan.

6.4 Punainen lanka ideologisten ristikytöntöjen keskellä

Johtopäätöksiä tehtäessä on muistettava, että tarkastelemme koko aikakautta jälkiviisauden vaaran vaaniessa selkämme takana. Sen vuoksi aikakauden yhteiskunnallista ja kirkkonäkemyttä koskevaa keskustelua on taustoitettu mahdollisimman huolella. Siitä huolimatta voi olla vaikea asettua kaikilta osin aikalaisten mielenmaisemaan tulkitsemaan muodostuneita näkemyksiä, varsinkaan jos ei ole elänyt tuota aikaa itse. Toisaalta on kiinnostavaa havaita, että monet edelleen yhteiskunnallisessa ja kirkollisessa keskustelussa olevat asiat, kuten uskonnon opetus, kirkon ja valtion suhteet, sukupuolivähemmistöt sekä abortti, olivat jo 1960-luvulla esillä niin Hassisen kirjoissa kuin Kotimaan pääkirjoituksissakin.

Toisaalta juuri ajallinen etäisyys sekä tutkimusajankohdan jälkeisen historian tietämys voivat auttaa meitä näkemään syy–seuraus-suhteita aikalaisia paremmin. Kristinuskon ja kristillisen kirkon historiaan ovat kuuluneet sekä alituinen kirkkonäkemyksen kehittäminen teologisista ja traditionaalisista lähtökohdista käsin että jatkuva pyrkimys vuorovaikutukseen kunkin ajan yhteiskunnallisten rakenteiden ja toimijoiden kanssa. Myös sodan jälkeinen keskustelu kirkon olemuksesta kirkkona sekä kirkon roolista yhteiskunnassa ovat olleet osa jatkumoa, johon myös tämän päivän keskustelut liittyvät erilaisin säikein.

Hassisen ajattelua näyttää selvästi ohjanneen tietyt perustavaa laatua olevat periaatteet, jotka voidaan tiivistää toisaalta kirkon olemukseen kristityn ja kristillisen elämän keskuksena, jossa jumalanpalvelus nähdään hengellisenä aarrearkkuna, ja toisaalta kristittyjen ja kristillisen kirkon tehtävään muuttuvassa maailmassa, yhteiskunnassa ja ajassa. Yhteiskunnallisen pohdinnan juuret ovat menetetyt Karjalan Sortavalassa, jossa Neuvostoliiton läheisyys 1920- ja 1930-luvuilla nosti Hassisen pohdinnoissa esiin kysymykset tavoiteyhteiskunnasta. Neuvostoliitto, silloin vielä nuorella sovelluksellaan marxilaisesta kommunismista, haastoi yhtäältä käsitykset yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja toisaalta käsitykset uskonnosta.

Nämä pohdinnat saivat Hassisen ajattelussa lisäpontta opiskeluaikana Lundin yliopistossa, jossa oli lundilaisuuden hedelmänä syntynyt kriittinen ajattelu Raamatun erehtymättömyyttä kohtaan ja toisaalta herääminen kirkon vastuuseen yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Pian tämän jälkeen Leino Hassinen sai vielä kokemuksen työskentelystä teollisessa työssä osana pappien teollisuusseminaaria 1950-luvun lopulla. Kuten hän itse toteaa, sen jälkeen hän ei voinut enää suhtautua saarnoihinsa entiseen malliin. Tämä ohjasi hänen talouspoliittista ajatteluaan sosiaalidemokraattiseen suuntaan, jossa hän näki yhteiskunnan kristilliseen eetokseen pohjautuvana tehtävänä pitää heikoista huolta ja pyrkiä taloudelliseen oikeudenmukaisuuteen. Näiden painotusten perusteella hänet voidaan lukea lundilaisten teologiain joukkoon, joskin hänellä näyttää olevan omaperäinen ja idealistinen kokonaisnäkemys kristillisen kirkon sisäisestä elämästä sekä sen tehtävästä Jumalan tahdon toteuttajana yhteiskunnassa ja maailmassa. Kotimaan edustama näkemys kansankirkosta parhaana likiarvona kristillisyydestä yhteiskunnassa näyttäytyy Hassisen kirkkonäkemystä kuvaavassa tuotannossa myös päätoimittajakauden ulkopuolella.

Hassinen ei missään elämänsä vaiheessa ollut puoluepoliittisesti aktiivinen. Sen sijaan hän pyrki rakentamaan siltoja erilaisten ryhmittymien välille. Toimiessaan kirkkoherrana SKDL-enemmistöisessä Karkkilassa 1960-luvulla sekä Vihdissä 1970- ja 1980-luvuilla hän osallistui vähintäänkin vappuna työväen juhliin osoittaakseen kirkon arvostuksen

työväenliikkeen tekemää työtä kohtaan. Samalla hän halusi omalta osaltaan lievittää sitä kipua, joka kansalaissodan jäljiltä hiersi työväenliikkeen ja kirkon välejä. Toisaalta Hassinen kävi Karkkilassa myös julkisia väittelyitä muun muassa vapaa-ajattelijoiden kanssa. Noissa väittelyissä hän pyrki osoittamaan kristinuskon ja kirkon myönteisen ja vastuullisen vaikutuksen yksilön ja yhteiskunnan elämään.

Hassinen joutui uudelleen kohtaamaan konkreettisesti kommunistisen yhteiskunnan jättämät kysymykset toimiessaan Inkerin kirkossa pappien kouluttajana, lääninrovastina ja piispana. Hän kutsui 1990-luvun Venäjää kommunistisen yhteiskuntakokeilun ulkoilmamuseoksi, jossa oli suuri tarve henkisellet ja hengelliselle jälleenrakennustyölle työn sankaruuden ideologian romahdettua.

Tässä hän pääsi myös rakentamaan kommunismin aikana maan alla ollutta ja monin tavoin ahdistettua kirkkoa. Hänen ihanteensa jumalanpalveluksen keskeisestä roolista seurakunnan elämän keskuksena ei ollut hävinnyt mihinkään. Inkerin kirkkoon luotiin nopeasti keskeisimmät elementit, kuten virsikirja, kirkkojärjestys ja jumalanpalvelustilat, jotta jumalanpalveluselämä saatiin nopeasti käyntiin. Hassinen toi albat käyttöön Inkerin kirkossa, mihin Suomen luterilaisessa kirkossa oli siirrytty jo vuosikymmeniä aiemmin. Näin hän uskoi yhdessä diakonisen työn kanssa autettavan parhaalla mahdollisella tavalla itseään kokoavan venäläisen yhteiskunnan kehitystä.

Vaikuttaa siltä sekä Hassisen 1960-luvun että myöhemmän kirjallisen tuotannon valossa, että nämä samat kysymykset kirkosta ja yhteiskunnasta kulkivat punaisena lankana hänen mukanaan koko hänen elämänsä ajan. Tämä piirtyy selvästi myös hänen kirjallisessa tuotannossaan 1950-luvulta 1990-luvulle. Hän kuitenkin katsoi tehneensä osansa asioiden edistämiseksi oikeaan suuntaan niin Suomen kuin Inkerinkin kirkossa. Eräänä historiallisen kiertokulun ilmentymänä lienee se, että hän sai vihkiä Sortavalan uuden kirkon vuonna 1998, liki 50 vuotta sen jälkeen, kun hän oli Sortavalassa katsonut vanhan kotikirkkonsa tuhoutumista Neuvostoliiton pommituksissa 2.2.1940.

On varmaan jonkinlainen historian kytkös senkin, että Leino Hassinen joutui pariinkin otteeseen seisomaan kirkkojen raunioilla, jotka ateistinen marxilaisuus oli sytyttänyt tuleen, ensimmäisen kerran Sortavalassa vuonna 1940 ja toisen kerran Espoon Otaniemessä vuonna 1976. Yhteiskunnallisten liikkeiden ravistelua irti kirkon traditiosta hän sai seurata vuosikymmenten mittaan. Hänen oma uskonliekkinsä paloi niin kirkon kuin suomalaisen demokraattisen yhteiskunnankin tulevaisuudelle, mikä näkyi aktiivisena osallistumisena keskusteluun ja seurakunnan toimintaan kuolemaansa saakka.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Hassinen, Leino (1954). *Luthers syn på ekonomiska frågor*. Lisensiaatintutkimus. Lunds universitet.

Hassinen, Leino (1967). *Kristinusko ja kommunismi*. Avain-sarja 18. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hassinen, Leino (1969). *Nyt on kirkon aika*. Helsinki: Kirjapaja.

Hassinen, Leino (1973). Kotimaan kunnaita ja laaksoja. Tilannearvio Kustannus-Osakeyhtiö Kotimaan hallintoneuvostolle kesäkuussa 1973. Leino Hassisen arkisto.

Hassinen, Leino (1984). *Aikuiskatekismus*. Helsinki: Kirjapaja.

Hassinen, Leino (1997). *Idän uusi aamu. Inkerin kirkon nousun vuodet*. Helsinki: Ajatus.

Hassinen, Taneli (2015). Ideologinen pohdiskelija koulutti pappeja. *Helsingin Sanomat* 19.12.2015.

Ketola, Mikko (2004/2015). Hassinen, Leino (1924–2015) Kotimaan päätoimittaja, Inkerin luterilaisen kirkon piispa. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/8228>. Katsottu 27.1.2020. Pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-008228>.

Kotimaa-lehden pääkirjoitukset ja jutut:

25.2.1969 Suunniteltu huomina (pääkirjoitus).

7.3.1969 Sidottu vapaus (pääkirjoitus).

6.6.1969 Kristillinen puolue? (pääkirjoitus)

31.10.1969 Me olemme pyhiä (pääkirjoitus).

28.11.1969 Adventista alkaen (pääkirjoitus).

30.12.1969 Liikkeelle joutunut maailma (pääkirjoitus).

30.12.1969 Elämä normalisoituu taisteluksi (pääkirjoitus).

16.1.1970 Tunnustuksen varassa maailmaan (pääkirjoitus).

10.2.1970 Uskontoa politiikkaan (pääkirjoitus).

17.2.1970 Yli kaiken vai muun muassa (pääkirjoitus).

6.3.1970 Ajatusten kuvittaminen.

10.3.1970 Ette voi äänestää itsekkäästi (pääkirjoitus).

13.3.1970 Demokratian sakramentti (pääkirjoitus).

13.3.1970 Maaliskuun kolmastoista (pääkirjoitus).

21.4.1970 Historian toiseksi suurin vallankumouksellinen (pääkirjoitus).

Tiililä, Osmo (1954c). *Systemaattinen teologia II*. Kuopio: WSOY.

Tiililä, Osmo (1964). *Sata teesiä kirkosta*. Helsinki: WSOY.

Kirjallisuus

- Entman, Robert (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), Autumn, 51–58.
- Borah, P. (2011). Conceptual issues in framing: A systematic examination of a decade's literature. *Journal of Communication*, 61(2), 246-263. doi: 10.1111/j.1460-2466.2011.01539.x
- Fraser, Nancy (2003). Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. Teoksessa N. Fraser & Axel Honneth *Redistribution or Recognition? A Political-philosophical Exchange*. London, UK: Verso.
- Fraser, Nancy & Honneth, Axel (2003). Introduction. Teoksessa N. Fraser & Axel Honneth *Redistribution or Recognition? A Political-philosophical Exchange*. London, UK: Verso.
- Goffman, Erving (1974). *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Boston, US: Northeastern University Press.
- Heikkilä, Markku (1980). IV Kristillis-yhteiskunnallisesta sanomalehdestä kirkolliseksi erikoislehdeksi (1940–63). Teoksessa E. Murtorinne & Markku Heikkilä (toim.), *Kotimaa 1905–1980. Kristillisenä vaikuttajana suomalaisessa yhteiskunnassa*, (s. 159–244). Helsinki: Kirjapaja.
- Heikkilä, Markku (1980). V Kirkon kriisi, Kotimaa ja tilanteen rauhoittuminen (1964–80). Teoksessa E. Murtorinne & Markku Heikkilä (toim.), *Kotimaa 1905–1980. Kristillisenä vaikuttajana suomalaisessa yhteiskunnassa*, (s. 245–313). Helsinki: Kirjapaja.
- Heikkilä, Markku & Heininen, Simo (2017). *Uusi Suomen kirkkohistoria*. Helsinki: SKS.
- Honneth, Axel (2003). Redistribution as Recognition: A Response to Nance Fraser. Teoksessa N. Fraser & Axel Honneth *Redistribution or Recognition? A Political-philosophical Exchange*. London, UK: Verso.
- Jalovaara, Ville (2011). *Kirkko, Kekkonen ja politiikka 1962–1982*. SKHS, Helsinki
- Junkkaala, Timo (2004). *Osmo Tiililä – Protestantti*. Kauniainen: Perussanoma.
- Kivistö, Sari & Pihlström, Sami (2016). Kantian Anti-Theodicy and Job's Sincerity. *Philosophy and Literature, Volume 40, Number 2, October 2016*, s. 347–365. Johns Hopkins University Press. DOI: <https://doi.org/10.1353/phl.2016.0024>.
- Murtorinne, Eino (1980). I Uusi vuosisata – uudet ihanteet. Teoksessa E. Murtorinne & Markku Heikkilä (toim.), *Kotimaa 1905–1980. Kristillisenä vaikuttajana suomalaisessa yhteiskunnassa*, (s. 12–17). Helsinki: Kirjapaja.
- Murtorinne, Eino (1980). II Kotimaan vaiheet routavuosisata itsenäisyyteen (1905–17). Teoksessa E. Murtorinne & Markku Heikkilä (toim.), *Kotimaa 1905–1980. Kristillisenä vaikuttajana suomalaisessa yhteiskunnassa*, (s. 12–17). Helsinki: Kirjapaja.
- Niiranen, Pekka (2000). *Kekkonen ja kirkko. Tasavallan presidentti Urho Kekkosen ja Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhteet vuosina 1956–1981*. Helsinki: Kirjapaja.
- Koskinen, Heikki J. (2017). Hyväksyvä tunnustaminen - mitä se on? Teoksessa H. Haara, & R. Palmén (toim.), *Uskonto ja kamppailu tunnustamisesta* (Vol. 285, s. 21-39). (Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja; No. 285). Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Petherbridge, Danielle (2013). *The Critical Theory of Axel Honneth*. Lanham: Lexington Books.

- Pihlström, Sami (2017). Why there should be no argument from evil: remarks on recognition, antitheodicy, and impossible forgiveness. *International Journal of Philosophy and Theology* 2017. Vol. 78, Nrot 4–5, s. 523–536.
- Reese, Stephen (2001). Prologue – Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research. Teoksessa S. Reese, O. Gandy Jr. ja A. Grant (toim.), *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (s. 7–31). New York, NY: Routledge.
- Ristin Kilta (1987). *Anna näkyä. Ristin Kilta 1947–1987*. Espoo: Ristin Kilta.
- Ryökäs, Esko (2015). *Kansan valta Suomessa ja kansankirkossa. Martti Simojoki suomalaisen kirkonäkemyksen yhteiskuntariippuvuuden esimerkkinä*. Joensuun yliopiston teologisia julkaisuja n:o 12. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Seppo, Juha (2013). *Kirkonmies ja muuttuva maailma – Martti Simojoki I*. Helsinki: WSOY.
- Seppo, Juha (2015). *Arkkipiispan aika – Martti Simojoki II*. Helsinki: WSOY.
- Sorsa, Leena (2010). *Kansankirkko, uskonnonvapaus ja valtio. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen tulkinta uskonnonvapaudesta 1963–2003*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 109. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Suomen teologit 1999 (1999). Helsinki: Suomen Pappisliitto.
- Tankard Jr., James (2001). The Empirical Approach to the Study of Media Framing. Teoksessa S. Reese, O. Gandy Jr. ja A. Grant (toim.), *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World* (s. 95–106). New York, NY: Routledge.
- Tiililä, Osmo (1954a). *Teologia ja kirkko*, 4/1954, s. 136–140.
- Tiililä, Osmo (1954b). *Teologia ja kirkko*, 5/1954, s. 160–161.
- Tiililä, Osmo (1954c). *Systemaattinen teologia II*. Kuopio: WSOY.
- Tiililä, Osmo (1964). *Sata teesiä kirkosta*. Helsinki: WSOY.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos*. Helsinki: Tammi.